

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NƏZRİN RAFİQ qızı QULİYEVA

İNGİLİS FRAZELOGİZMLƏRİNİN MİLLİ-MƏDƏNİ
SPEŞİFİKASI

İxtisaslaşma: HSM – 060201 – Dilşünashq (ingilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

Elina İsa qızı Fərəcova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-7
I FƏSİL. FRAZELOGİZMLƏRİN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	8-36
1.1. İngilis dili frazeologizmlərinin inkişaf ənənələri.....	8-25
1.2. Frazeologizmlərin işlənmə dairəsi.....	25-36
II FƏSİL. İNGİLİS DİLİ FRAZELOGİYASININ LİŦVOKULTUROLOJİ	
ASPEKTİ.....	37-63
2.1. Frazeologizmlərin yaranmasında etnokulturoloji amillərin rolu.....	37-49
2.2. Frazeologizmlərin milli-mədəni spesifikasiyasının tərcümədə saxlanılması prinsipləri.....	49-63
NƏTİCƏ.....	64-66
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	67-72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə ingilis dili bir çox ölkələrdə aparıcı dil mövqeyində çıxış edir. Bu dil beynəlxalq ticarət, diplomatiya, elmi nəşrlər, təhsil sahəsi, o cümlədən qəzet və digər kitabların nəşrində dünyada ən çox istifadə olunan dil hesab edilir. İngilis dilinin qlobal səviyyədə istifadəsinə üstünlük verilməsinin əsas səbəblərindən biri isə bir çox sözlərdən, ifadələrdən, birləşmələrdən və frazeologizmlərdən təşkil olunan zəngin dil fonduna sahib olmasıdır.

Dünyanın dil mənzərəsinin formalaşmasında frazeologizmlər müstəsna rola malikdir. Belə ki, xalqın keçmişini, həyat tərzini, dünyaya yanaşma psixologiyasını, etnokökənini, milli-kulturoloji təfəkkürünü, mentalitetini, adət-ənənəsini və etnik dəyərlər sistemini özündə təcəssüm etdirən frazeologizmlərin milli-mədəni koloritinin tədqiq edilməsi problemi müasir dilçilikdə aktual bir məsələdir.

Məlumdur ki, frazeologiya hər hansısa bir dildə sintaktik, məna və struktur baxımdan parçalanmayan sabit və yaxud qəlibləşmiş söz birləşmələri haqqında elmdir. İngilis dilində formalaşan frazeologizmlər öz yaranma mənbəyini dilin çoxəsrlik lüğət fondunda yer alan sözlərdən götürür. Lakin, bu o demək deyildir ki, dilin lüğət tərkibinə daxil olan bütün sözlər frazeologizmlərin yaranmasında mütləq şəkildə iştirak etməlidir. Bu sözlərdən müəyyən bir hissəsi frazeologizmlərin yaranmasında intensiv şəkildə iştirak etsə də, onlardan bir qismi isə qeyri-məhsuldar hesab edilir. Ümumiyyətlə, müəyyən bir dilin frazeoloji ehtiyatı yalnızca başqa dillərdən alınmalarla zənginləşə bilməz.

Qeyd etmək vacibdir ki, frazeologiya sahəsində tədqiqatların aparılması üçün yeganə elmi ittifaq olan “Avropa frazeologiyalar cəmiyyəti” XX əsrin sonlarına doğru müxtəlif ölkələrin, hətta qitələrin alimlərinin tədqiqatlarını əlaqələndirmək üçün yaradılmışdır. Burada hər il frazeologizmlərin problemlərinə həsr edilmiş beynəlxalq konfranslar və elmi yığıncaqlar keçirilir. Bu konfranslar müxtəlif Avropa ölkələrində “Europhrase” üzvləri tərəfindən təşkil edilir.

Tədqiqat işi ingilis frazeologizmlərinin milli-mədəni spesifikasiyasının araşdırılması aspektlərinə həsr olunub. Dissertasiya işində ingilis dilində mövcud olan

frazeologizmlərin milli-mədəni spesifikasi və inkişaf əhəmiyyətlərinin araşdırılmasına diqqət yetiririk. Məsələlərin təhlili aparılan zaman bir sıra maraqlı nüanslar aşkar olunmuşdur. Belə ki, demək olar ki, hər bir frazeologizmin etimologiyası ingilis xalqının xüsusi bir tarixi hadisəsi, şəxsiyyəti, flora və faunası, heyvanlar aləmi, mifologiyası, etnotəfəkkürü, ədəbiyyatı, milli psixologiyası, adət-ənənəsi və sosial həyatı ilə bağlı olaraq ərsəyə gəlmişdir.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Tədqiqat prosesində mövzu ilə əlaqədar ədəbiyyatlardan, rəsmi sənədlərdən, nəşr olunmuş elmi məqalə və kitablardan istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işinin yazılmasında azərbaycan dilində olan mənbələrlə yanaşı, ingilis və rus dillərində olan ədəbiyyatlarada istinad edilmişdir. Bu günədək dilçilik aspektində frazeologizmlər və onların spesifikasi barəsində saysız-hesabsız tədqiqatlar aparılıb. Bu bir daha onu göstərir ki, ingilis xalqının *etnik kimliyinin və mədəniyyət kodunun* güzgüsü mövqeyində çıxış edən frazeologizmlərin tədqiqinə dair müxtəlif zamanlarda dilçilər və alimlər tərəfindən elmi məqalələr, əsərlər, dissertasiyalar, kitablar, monoqrafiyalar və həsr edilib. Biz öz tədqiqat işimizdə G.K.Pastora, Ş.Balli, J.D.Salinger, T.Vasov, I.Sag, V.V.Vinoqradov, N.M. Şanski, M.Mirzəliyev, T.Quliyev, V.N.Arxaşels, N.Ç.Vəliyeva, U.Funtek, M.Neander, A.V.Kunin, o cümlədən başqa dilşünas və alimlərin tədqiqat işlərindən götürülən yanaşmalara istinad etmişik.

Tədqiqatın obyektı. Aparılan araşdırmamızın obyektini ingilis dilinin çoxəsrlik inkişafına əsasən yaranan frazeologizmlərin milli və kulturoloji xüsusiyyətlərinin ortaya çıxarılması həmçinin, onların bir qisminin etimologiyalarına təsir göstərən etnolinqvistik nüansların aşkar edilməsi təşkil edir. Tədqiqat işində əsasən toponim, somatizm, fitonim, zoonim və rəng komponentli frazeologizmlərin istifadəsinə yer verilmişdir.

Tədqiqatın predmenti. Araşdırmamızın predmenti isə ingilis dilinin frazeoloji ehtiyatının etnik və linqvokulturoloji xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsidir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Araşdırmanın başlıca məqsədi ingilis dilində frazeologizmlərin milli-mədəni və etnokulturoloji spesifikasiasının geniş şəkildə tədqiq edilməsindən ibarətdir. Qarşıya qoyulan bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün

dissertasiya işində aşağıda sadalanan vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- frazeologizm anlayışının tarixi barəsində ümumi məlumat vermək;
- frazeologizmlərin müxtəlif təsnifi və özünəməxsus xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;
- frazeologizmlərin tematik qruplarının təsvirinə aydınlıq gətirmək;
- frazeologizmlərin işlənmə dairəsinin və sərhədlərini müəyyənləşdirmək;
- frazeologizmlərin yaranmasında etnokulturoloji amillərin təsirini araşdırmaq;
- frazeologizmlərin yaranmasında etnolinqvistik və ekstralinqvistik proseslərin rolunu üzə çıxarmaq;
- frazeologizmləri həm diaxronik, həm də sinxronik fonda təhlil etmək;
- frazeologizmlərin milli-mədəni əlamətlərinin tərcümədə saxlanması prinsiplərini aşkar etmək;
- başqa dildə mövcud olan frazeologizmləri ingilis dilinə tərcümə edərkən diqqət yetirilməli olan tərcümə prosedurlarının müəyyənləşdirilməsi;
- frazeologizmlərin tərcüməsi zamanı qarşıya çıxan çətinlikləri sistemləşdirmək.

Tədqiqat işinin metodları. Dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrdən asılı olaraq müqayisəli, təsviri, transformasiya, kontekstoloji, sistemli təhlil kimi metodlara müraciət edilmişdir. Dissertasiya işinin nəzəri əsasını dünya dilçilərinin və alimlərinin nəzəri müddəaları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi innovativliyi bundan ibarətdir ki, ingilis dilində milli və etnokulturoloji əlamət daşıyan frazeologizmlərinin necə yaranması və mədəniyyətlə əlaqəsi bu günədək kifayət qədər tədqiq edilməmişdir. Belə ki, dilçilik aspektində müxtəlif zamanlarda dilçilər və tədqiqatçılar tərəfindən frazeologizmlərin milli-mədəni spesifikasiyasına dair bir çox araşdırmalar aparılsa da, hələ də bu sahə üzrə çox sayda qaranlıq məqamlar işıqlandırılma bilməmişdir. Müasir frazeologiya sahəsində dilin frazeoloji ehtiyatının milli-mədəni spesifikasiyası bütövlükdə çox az işlənmiş sahələrdən biri kimi hesab edilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. İngilis dili daşıyıcılarının gündəlik nitqini frazeologizmlər, atalar sözləri, deyimlər və zərb məsəlləri olmadan fikrimizdə

canlandırmaq qeyri-mümkündür. Odur ki, çoxəsrlik ingilis dilinin tarixi sınağından keçib, müasir dövrümüzdə gəlib çıxan frazeologizmlər, zərb məsəlləri, eləcə də atalar sözləri insanların düşüncəsini daha empatik, ifadəli və emosional formada çatdırmasında önəmli rola malikdir.

Tədqiqat işinin material və əldə olunan yekun nəticələrindən müəyyən elmi və praktik konferanslarda, linqvokulturoloji araşdırmalarda, nəzəri qrammatika sahəsində, elmi-nəzəri seminarlarda, leksikoqrafik araşdırmalarda, spesifik kurs materiallarında, bir çox dissertasiya işlərinin yazılmasında, linqvistikaya aid dərsliklərin hazırlanması prosesində, elmi yığıncaqlarda, frazeologiyaya dair etimoloji lüğətlərin tərtibində, tələbə və dissertantların auditoriyadan xaric tədris prosesi zamanında istifadəsi münasib və əhəmiyyətlidir.

Əlavə olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, araşdırmamızın bir sıra müddəələrindən gələcəkdə frazeologizmlərin milli-mədəni müstəvidə daha dərinlən təhlil edilməsində, o cümlədən frazeoloji araşdırmaların genişləndirilməsində uğurla istifadə edilə bilər. Sadalanan nüanslardan da aydın olduğu kimi, araşdırmamızın elmi və praktik önəmi frazeologizmlərin milli-mədəni aspektlərinə yeni prizmadan yanaşmaq, onların etnik xüsusiyyətlərinin daha dərinlən analiz etmək, frazeologizmlərin yaranmasında etnolinqvistik/ekstralinqvistik faktorlara aydınlıq gətirmək və başqa bir sıra məsələlərlə səciyyələne bilər.

Tədqiqatın fərziyyəsi. Araşdırmanın əsas fərziyyələrini aşağıda sadalanan fikirlər təşkil edir:

1. İngilis dilində mövcud olan bir çox frazeologizmlər yerli xalqın sosial, siyasi, milli-mədəni həyatının eləcə də, mifoloji inanclarının, etnotəfəkkürünün, mentalitetinin, flora və faunasının, adət-ənənələrinin, tarixi məkan və şəxsiyyətlərinin, rəng psixologiyasının və tarixi hadisələri ilə bağlı olan fərqli informasiyaların məcmusudur.

2. Frazeologizmlərin əksər hissəsi linqvokulturoloji və ya etnolinqvistik faktorlarla əlaqədar yarandığı üçün başqa dildə ekvivalenti olmayan və ya tərcümə olunma bilməyən birləşmələrdir.

3. Tərcüməşünaslar tərcümə prosesi zamanı milli-mədəni xüsusiyyətlər daşıyan frazeologizmləri təhrif etmədən və maksimum dərəcədə ona yaxın olan ekvivalenti ilə əvəz edir.

4. Frazeologizmlər ingilis xalqının mədəniyyətinin özək daşdır və praqmatikası çoxşaxəlidir

Dissertasiya işinin aprobasiyası. Təqdim edilən tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında təsdiq olunmuş və yerinə yetirilmişdir. Həmçinin, tədqiqat işi 25 yanvar 2022-cil tarixli elmi-nəzəri iclasda geniş şəkildə müzakirə edildikdən sonra, onun başlıca müddəaları müəllifin bir məqaləsində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin strukturu. Magistr dissertasiyası giriş, iki fəsil, dörd yarım fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

FRAZELOGİZMLƏRİN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

1.1. İngilis dili frazeologizmlərinin inkişaf əməlləri

İngilis dilinin orta hesabla min illik zəngin bir tarixi vardır. Bu zaman ərzində onun dil fonduna çoxlu sayda sabit söz birləşmələri, ifadələr, sözlər və bir çox söz kombinasiyaları daxil olmuşdur. İngilis dilinin dil fondunun əsaslı bir hissəsini “ frazeologiya təbəqəsi ” təşkil edir. Dilçilik tarixinə nəzər saldıqda görə bilərik ki, frazeologizmlər hər hansısa bir dilin tarixi baxımdan inkişaf etməsində, zənginləşməsində və formalaşmasında müstəsna rola malikdir.

Məlum olduğu kimi frazeologizmlər hər bir xalqın və cəmiyyətin xüsusi yaşam tərzini, dünyagörüşü, adət-ənənəsi, dini, tarixi və mədəniyyəti ilə əlaqədar olaraq ortaya çıxır və dildə xalq tərəfindən istifadə edilərək tədricən qəlib halını alır. Məhz bu nöqtəyə nəzərdən müəyyən zaman dilimlərində frazeologizmlərin tarixi baxımdan necə yaranması və inkişaf yolları alimlər və dilçilərin diqqətini çəkmiş, bu sahə köklü surətdə tədqiq edilmişdir.

İlk olaraq qeyd etmək lazımdır ki , frazeologiya termini mənşəyinə görə yunan sözü olub, “phrasis” – ifadə və “logos” - nəzəriyyə, elm, təlim sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır [67, s.44]. Müasir dilçilik aspektində bu termin müxtəlif cür anlam daşıyır:

- 1) hər hansısa dildə mövcud olan frazeoloji vahidlərin hamısı;
- 2) dilçilik sahəsində bu tip vahidlərdən və birləşmələrdən bəhs edən elmin adı;
- 3) dilin frazeoloji sisteminin cari vəziyyətini və tarixi inkişaf prosesini araşdıran dilçilik şöbəsi [63, s.134].

Frazeologiya dilçilik sahəsində ən gənc və müstəqil bölmələrdən biri hesab edilir. Bir elm kimi əhatə etdiyi və öyrəndiyi sahələr olduqca genişdir. Tarixən bəzi dilşünasların yanaşmasına görə frazeologiyanın öyrəndiyi sahələri fərqli şəkildə adlandırmaq olar - sabit ifadələr və ya sabit söz birləşmələri, idiomlar,

idiomatik frazalar , frazeoloji deyimlər, birləşmiş ifadələr, frazeoloji leksemalar, frazeoloji vahidlər, çox sözlü kombinasyalar, frazeologizmlər və s aid oluna bilər [5, s.1-2].

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, burada müəyyən dərəcədə bir terminoloji anlaşılmaqlıq və müxtəliflik vardır. Buna səbəb isə bir sıra alim və dilçilər sadalanan terminlərin hər birinin müəyyən dərəcədə eyni mənə kəsb etdiyini düşünür.

Nəticədə, yuxarıda sadalanan terminlər tədqiqatçılar və dilçilər tərəfindən frazeologiyanın əhatə dairəsini təsvir etmək üçün fərqli yaxud sinonim kimi istifadə olunur.

Frazeologiya termini ilk dəfə 1558-ci ildə alman filoloqu M.Neander tərəfindən filologiya aspektində istifadə edilmişdir. O yunan dilində müxtəlif ədəbi əsərləri tərcümə edərkən bu termindən istifadə etmiş, beləcə bu anlayış elmi- filoloji terminologiyaya daxil olmuşdur. Həmin dövrdə ingilis dilinin frazeologiyası müstəqil elm kimi qəbul edilmirdi və dilçiliklə bağlı mənbələrdə frazeologiya nəzəriyyəsinə aid tədqiqat işlərinə nadir hallarda rast gəlinirdi. Onunla bağlı məsələlər qrammatika, stilistika, leksikoqrafiya və dilçilik tarixində öyrənilirdi. Daha sonra frazeologiyaya leksikologiyanın bir qolu kimi yanaşıldı. Dilçilik inkişaf etdikcə, frazeologiya artıq dilçiliyin müstəqil bir qolu olaraq qəbul edildi [3, s 84-85].

Nəhayət, dilçiliyin bir qolu olaraq sayılan frazeologiyaya bir elm kimi maraq XX əsrin sonlarına doğru yaranmağa başlamışdır. Frazeologiyanın əsas obyektini frazeoloji birləşmələr, onların təbiəti və danışq dilində necə fəaliyyət göstərməsidir [77, s.80].

Məlum olduğu kimi “frazeoloji birləşmə” anlayışını ilk dəfə dilçilik aspektində 1905-ci ildə İsveç dilçisi Şarl Ballinin “Precis de stylistique” adlanan kitabında istifadə edilmişdir. Ş.Balli, kitabın ilk hissəsini məhz frazeologiya nəzəriyyəsinə həsr etmiş və bu sahə üzrə apardığı tədqiqatlara yer vermişdir [51, s.41-42]. O, ilk dəfə frazeologiyayı üslubiyyatın “bir-biri ilə əlaqəli söz birləşmələrini öyrənən” bir şöbəsi kimi təqdim etdi, çünki onu müstəqil bir elm sahəsi kimi görmürdü. Ancaq

onun bu yanaşması Qərbi Avropa və Amerika dilçiləri tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul edilməmişdir.

Dilçilik elmində frazeologizm sahəsi ilə əvvəldən maraqlanılsa da, Ş.Ballinin tədqiqatları bu dil fenomenin inkişafına təkan vermişdir. Bugünkü gün, o frazeologiya sahəsindəki əvəzsiz xidmətlərinə görə frazeologiyanın atası kimi tanınır. Onun ideaları daha sonra V.V.Vinoqradov və başqa rus dilçiləri tərəfindən inkişaf etdirilmişdir.

O “Stilistikanın xülasəsi” adlı kitabında söz birləşmələrini sabitlik dərəcəsinə görə 4 qrupa ayırmışdır :

1. Sərbəst söz birləşmələri – bu tipə aid olan birləşmələrin hər bir komponenti ayrılıqda olduğu kimi birləşmə daxilində də öz müstəqilliyini qoruyur və parçalanmır;

2. Adi birləşmələr - bu tip söz birləşmələrinin daxilindəki komponentlər qismən müstəqildir. Adi birləşmələrin daxilində bir sıra dəyişikliklər etməyə icazə var;

3. Frazeoloji silsilə - burada iki konsepsiya demək olarki bir bütün halında birləşir. Onun üzvlərinin qismən fərqli komponentlə əvəz edilməsi və yenidən qruplaşdırılması mümkündür;

4. Frazeoloji birləşmələr- bu cür söz kombinasiyaları öz mənalarını itirir və yeni vahid,ayrılmaz bir mənə kəsb edir [57, s.110-111]. Qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji birləşmələrin elementlərinin modifikasiya edilməsi qeyri – mümkündür.

Ümumiyyətlə, Ş.Balli öz kitablarında fransız dilinin frazeologiyası haqqında məsələlərə geniş şəkildə toxunmuşdur. O “Fransız dilinin üslubiyatı” kitabında frazeologizmləri, frazeoloji vahidləri və söz birləşmələrini “ara tip” kimi adlandırmışdır [57, s.45]. Daha sonrakı tədqiqatlarında isə söz birləşmələrini sadəcə iki qrupa bölmüşdür: sərbəst söz birləşmələri və frazeoloji birləşmələr. Onun fikrinə görə, frazeoloji birləşmələri sadə bir sözlə və ya bütöv bir ifadə ilə əvəz etmək mümkündür. Ş.Balli belə frazeoloji kombinasiyaları “*söz düzəldici vahidlər*” və ya “*frazeoloji sinonimlər*” kimi adlandırırdı [12, s. 55].

Nəticədə dildə bu tip frazeoloji sinonimlərin mövcudluğu frazeologizmlərin daxili bütövlüyünün qorunmasında mühüm rol oynayır.

Frazeologiya sahəsində problem yaradan ən kəskin səbəblərdən biri də köklü inkişafına baxmayaraq, hələ də frazeologizmləri adlandırmaq üçün elmdə vahid bir tərifin olmamasıdır. Lakin, hər bir dildə mövcud olan frazeoloji ifadələrin məcmusuna dilçilik tarixi boyu alimlər və dilçilər öz perspektivindən yanaşaraq, müxtəlif şəkildə tərif verib. Məsələn Qərb dilçiləri (Ç.Fernando, A.Makkai, J.Strasler) frazeoloji birləşmələrə sinonim olaraq “idiom” terminindən yaygın istifadə edirdilər. Buna əks olaraq, Şərqi Avropa və rus dilçiləri “frazeoloji birləşmə” terminin işlədilməsinə daha çox üstünlük verirdilər.

Misal olaraq , N. Şanskinin fikrincə, *frazeologizmlər iki və ya daha çox komponentdən təşkil olunan- forma, məna və struktur cəhətdən çox az və ya heç vaxt dəyişikliyə uğramayan donmuş və ya başqa sözlə , qəlibləşmiş dil modelləridir* [64, s.23]. R.S.Ginzburq isə belə hesab edir ki, *frazeoloji vahidlər danışmada situativ şəkildə ortaya çıxmayan və dildə hazır formada mövcud olan söz birləşmələridir* [37, s.66]. Digər bir görkəmli rus dilçisi olan A.Kunin detallı bir araşdırma sonrası belə nəticəyə gəldi ki, *“frazeoloji birləşmələr” məcazi mənənin qismən və ya tamamilə köçürülməsini özündə əks etdirən sabit söz qruplarıdır* [62, s.78].

İngilis dilinin frazeologiya sisteminin bir sıra spesifik və özünəməxsus cəhətləri vardır. Görkəmli dilşünas V.L.Arxaşels dilin frazeoloji sisteminin fərqləndirici xüsusiyyətlərini 3 şəkildə şərh edir:

- 1) Dilin frazeoloji sistemində tarixi irs və adət-ənənələr daxildir. O frazeologizmlərin nəşildən - nəslə ötürülməsinə xidmət edir;
- 2) Dildəki frazeologizmlərin həcmi və zənginliyi həmin dilin tarixi inkişaf prosesi ilə bir başa bağlıdır;
- 3) Frazeoloji birləşmələrin komponentlərinin arasındakı qarşılıqlı əlaqə həmin dilin frazeoloji bazası ilə əlaqələndirir [52, s.137].

Frazeologiya sahəsinin öyrənilməsi və tədqiqi tarixində onun tipik eləcə də fərqləndirici xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələsi dilçilərin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Lakin hələ də müasir dilçilikdə frazeologizmlərin fərqləndirici xüsusiyyətlərini detallı və dəqiq formada müəyyənləşdirmək mümkün olmamışdır .

Tədqiqatçılar və dilçilərin hər biri onun spesifik əlamətlərini öz yanaşmalarına görə fərqli şəkildə şərh etmişdir.

İlk olaraq, G.Nunberq, I.Sag və T.Vasov frazeologizmlərə xas olan spesifik cəhətləri fərqli şəkildə təqdim ediblər. Buraya daxildir :

1. Qeyri –elastiklik (sintaktik dəyişikliklərin məhdudluğu);
2. Məcəzlik (təsvirində məcazi mənənin yüksək səviyyədə olması);
3. Qeyri –formallıq (adətən qeyri-rəsmi söhbət zamanı istifadə edilir);
4. Təsirlilik (ümumi olaraq təsvir etdikləri anlayışı effektiv və emosional əks etdirir) [76, s 33-34].

Bir başqa bölgüyə nəzər salaraq, bu bölgü ispan dilşünası G. Korpas Pastoraya aiddir. Onun fikrinə görə, bütün dillərdəki frazeologizmləri dilin lüğət tərkibində mövcud olan digər sözlər və ifadələrdən ayıran üç vacib spesifik xüsusiyyəti vardır:

1. Frazeoloji birləşmələrin ilk spesifik əlaməti semantik xüsusiyyətdir. (anlam dəyişikliyi) - yəni burada frazeologizmləri təşkil edən sözlər öz individual və konkret mənələrindən çıxaraq, başqa sözlərlə yan-yanə gəlib qəlib bir ifadə halını alır. G.Pastor qeyd edir ki, leksikallaşma və ya semantik dəyişmə fiksasiya nəticəsində meydana gəlir. Yəni, əvvəlcə söz öz formasında sabit qalır və sonra isə anlam dəyişikliyinə məruz qalır;

2. Frazeoloji birləşmələrin bir digər fərqləndirici xüsusiyyəti idiomatik təbiətinin olmasıdır. Belə ki , yaranan ifadəni bir bütöv kimi danışmaq prosesində istifadə etdikdə məcazi və real olmayan anlam verir . Lakin o bunu hər frazeoloji birləşməyə aid etmir;

3. Frazeoloji vahidlərin bir digər tipik əlaməti onun tezliyidir. Burada, G.Pastora iki cür tezlikdən bəhs edir: a) frazeologizmlərin dildə işlənmə tezliyi və b) dildə yaranma tezliyi – yəni, həmin dilin frazeoloji birləşmələri qrammatik, semantik, leksik, morfoloji və s cəhətdən yaratmağa yatkınlığı [86, s.88-89].

Dilşünaslar tərəfindən frazeologizmlərin fərqləndirici xüsusiyyətləri haqqında tez –tez fərqli müddəalar və sinifləndirmələr təklif edilsə də, vahid qəbul edilmiş bir qayda yoxdur. Lakin əlamətlər vardır. Bunlar başlıca olaraq aşağıdakılardır :

1. Frazeoloji birləşmələrin əsas cəhətlərindən biri onun nitqə qatdığı obrazlılıq, rəngarənglik, emosionallıq, ekspressivlik və ahəngdarlıqlıqdır. Çünki, frazeologizmlər bu və ya digər anlayışı dildəki başqa sözlərlə müqayisədə qat-qat təsirli və ifadəli əks etdirmə gücünə malikdir;

2. Frazeoloji birləşmələri bir birindən ayırmaq, tərkibinə başqa söz daxil etmək, başqa sözlə əvəz etmək olmur;

3. Frazeoloji vahidlər dildə hazır şəkildə mövcud olur (situativ yaranmır);

4. Bu cür birləşmələrin komponentlərini sintaktik cəhətdən parçalamaq qeyri-mümkündür, çünki cümlənin bir üzvü mövqeyində çıxış edir;

5. Frazeologizmlər güclü milli və linqvo-kulturoloji mövqeyə malik olurlar. Həmin dilin dinini, mədəniyyətini, tarixini, adət-ənənəsini, yaşam tərzini, mentalitetini və başqa xüsusiyyətlərini özündə təcəssüm etdirir. Buna görə də, başqa dilə tərcüməsi zamanı onu olduğu kimi tərcümə etmək və ya həmin dildə ekvivalentini tapmaq çox çətindir [34, s.115-116].

Dilçilik sahəsində frazeoloji birləşmələrin təsnifatı fərqli zamanlarda alimlər və dilşünaslar tərəfindən müxtəlif istiqamətlərdə aparılmışdır. Lakin bu günə qədər frazeologiyanın universal təsnifatı barədə vahid bir fikirə gəlinməmişdir.

Frazeoloji vahidlərin bir sıra təsnifat sistemləri vardır. Bunlardan ən məşhuru akademik V.V.Vinoqradov tərəfindən irəli sürülən frazeoloji birləşmələrin semantik təsnifatıdır. O, bu təsnifatı Ş.Ballinin bəzi ilkin idealarını inkişaf etdirərək irəli sürmüşdür [32, s.76]. Onun semantik prinsiplərə əsaslanan təsnifatı müasir dilçilər tərəfindən köhnəlmiş hesab olunur, çünki bu ilk təsnifat sistemi idi.

V.V.Vinoqradov dildəki bütün frazeoloji vahidləri bir qayda olaraq, üç qrupa bölmüşdür :

1. *Frazeoloji yapışmalar/bitişmələr (phraseological fusions)* – qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən növün ayrı-ayrı komponentlərinin verdiyi məna ilə bütöv birləşmənin verdiyi məna arasında heç bir əlaqə yoxdur. Yəni, burada elementlərin verdiyi ayrıca anlama baxıb, tam mənanı təxmin etmək qeyri-mümkündür. Çünki, burada elementlərin ayrılıqda mənası bütöv məna tərəfindən udulub, mənimsənilir və hər bir söz vahid metaforik məna altında birləşir. Misal olaraq, “*at six and*

sevens” – *ikilikdə qalmaq/ fikri qarışmaq*, “*cry for the moon*” – *arzu etmək, imkansız diləmək*, “*to come a cropper*” – *əlli-ayaqlı getmək /uğursuzluğa düşər olmaq*, “*to show the white feather*” – *ürəksizlik etmək* [60, s.56]. Frazeoloji yapışmaların leksik və qrammatik quruluşları struktur cəhətdən tamamilə sabitdir və bu, ifadənin ümumi mənasında yüksək idiomatikliyi təmin edir. Frazeoloji yapışmalar hər bir dilin özünəməxsus spesifik qatıdır və başqa dillərə hərfi tərcümə edilə bilmir;

2. *Frazeoloji birlik (phraseological unity)* – məlumdur ki, frazeoloji birliklər mənə cəhətdən tamamilə dəyişikliyə uğrayan söz qruplarıdır. Lakin, frazeoloji yapışmalardan fərqli olaraq, burada ümumi ifadənin vahid mənasını məntiqi cəhətdən onun daxili komponentlərindən başa düşmək olur. Burada ümumi mənə daxili komponentlərin öz adı mənasından çox da uzaq deyil. Çünki, vahid mənə sərbəst söz birləşmələrinin ümumiləşdirilmiş məcazi mənası nəticəsində əmələ gəlir və metaforik səciyyəli olur. Məsələn, “*to come to one’s sense*” – *ağlı başına gəlmək /ayılmaq*, “*to show one’s teeth*” – *hədə-qorxu gəlmək /gözünü qorxutmaq*, “*to lose one’s head*” – *başını itirmək/ çaş-baş qalmaq*, “*to stick to one’s guns*” – *ayaq dirəmək/dediyindən əl çəkməmək* [60, s.88]. Frazeoloji birliklər ingilis dilində nisbətən daha çoxdur, onlar daha az dəyişikliyə uğrayır və dildə əsasən sabit şəkildə qalır. Həmçinin A.V.Kuninə görə frazeoloji birliklərə atalar sözləri və məsəllər də daxildir.

3. *Frazeoloji birləşmələr (phraseological collocation/combination)* – bu ifadələrdə hər bir sözün mütləq şəkildə müstəqil mənası olduğu halda komponentlərdən yalnızca birinin limitli və ya qeyri-sərbəst mənası olur. Bu o deməkdir ki, frazeoloji birləşmələrdə bəzi komponentlər birbaşa müstəqil şəkildə öz mənasını qoruyub saxlayarkən, digər bir komponent məcazi və ya metaforik anlamda istifadə olunur. Misal olaraq, “*to raise a question*” – *məsələ qaldırmaq/sual vermək*, “*to make an attempt*” – *səy göstərmək/can atmaq*, “*to make haste*” – *əl-ayaq tərپətmək*, “*to offer an apology*” – *üzr istəmək*, “*to have success*” – *bəxt ulduzu parlammaq/uğur əldə etmək*, “*a bosom friend*” – *ürək dostu* [60, s.33-35]. Frazeoloji birləşmələrin ən mühüm cəhətləri metaforik, ekpressiv və emosional olmasıdır. Frazeoloji birləşmələr

bəzi mənbələrdə “*standart ifadələr*” kimi də adlandırılır və semantik cəhətdən bölünə bilən birləşmələrdir.

Əlavə olaraq, V.V.Vinoqradov yuxarıda sadalanan frazeoloji ifadələrin hər birinin spesifik xüsusiyyətlərini detallı formada təsvir etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, V.V.Vinoqradov və Ş.Ballinin təsnifatı rus dili həmçinin başqa dillərin qrammatika sahəsində məqsədə uyğun hesab edilmiş və heç bir dəyişiklik edilmədən uzun illər istifadə edilmişdir. Fəqət, daha sonrakı illərdə frazeologiya sahəsinə maraq artmış, bu sahə ilə məşğul olan tədqiqatçılar sözü gedən təsnifatın özünü doğrultmadığı qənatinə gəlmişlər [18, s.56].

N.M.Şanski isə bu təsnifatı daha da genişləndirmiş və dildəki bütün frazeoloji vahidləri semantik cəhətdən üç deyil, dörd qrupa ayıraraq “*frazeoloji ifadələr*” kateqoriyasını da buraya aid etmişdir.

N.N.Amosova da V.V.Vinoqradovun təsnifatını qəbul etməmiş və onun bölgüsünün çatışmayan cəhətlərinin detallı bir şəkildə izah etmişdir. Onun fikrinə görə, V.V.Vinoqradov təsnifatda frazeologiyanın bir sıra ümumi məsələlərini, frazeologizmlərin daxili komponentlərinin ayrılıqda formalaşması problemini və frazeoloji birləşmələri təşkil edən tərkib hissələrinin müxtəlif tiplərinin müəyyənləşdirilməsi kimi nüansları gözardı edilmiş və işıqlandırılmamışdır [53, s.99].

N.N.Amosova daha sonrakı illərdə öz təsnifatını irəli sürmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, onun təsnifatı kontekstual meyarlara əsaslanırdı. O, frazeoloji birləşmələri dilin sabit kontekstinin vahidləri kimi hesab edir və dildəki bütün frazeoloji vahidləri iki əsas qrupa bölmüşdür :

- Frazemlər – üzvlərindən biri ikinci komponentdən asılı olaraq xüsusi mənaya malik olan sabit kontekst vahidləridir və komponentlərdən biri hər zaman mərkəzi mövqedə olub digərini izah edir. Misal olaraq, “*Small hours*”, “*white lie-*” “*black frost*”, “*husband’s tea*” ;

- İdiomlar – tərkibindəki bütün söz qrupunun idiomatikliyi ilə frazemlərdən fərqlənir. Daxilində olan hər bir element öz orjinal mənası tamamilə itirmiş və ya

zəif halda saxlaya bilər, həmçinin semantik və qrammatik cəhətdən ayrılmaz vahidlərdir. Məsələn; to play with fire – risky; to let the cat out of the bag [54, s.233].

N.N.Amosova atalar sözləri və məsəlləri kontekstual təsnifata aid etməmişdir. Həmçinin, onun təsnifatı öz dövrünə görə dilçilik aspektində daha çox məqsədə uyğun hesab edilirdi.

Frazeoloji birləşmələrin ən qədim və ənənəvi təsnifatlarından biri “Tematik təsnifat” adlanır. Tematik prinsipə əsasən, frazeologizmlər sırf olaraq öz mənşəyinə görə təsnif edilir, mənşə deyərək burada insan fəaliyyəti, həyatı, təbiət və təbiət hadisələri və s kimi fenomenlər nəzərdə tutulur. İlk dəfə frazeoloji vahidlərin tematik təsnifatını L.P.Smit irəli sürmüşdür. O bu təsnifatında dənizçilərin, balıqçıların, əsgərlərin, ovçuların istifadə etdiyi və onların peşələri ilə bağlı olan frazeologizmlərin sinifləndirməsini aparmışdır. L.P.Smitin təsnifatında ev və çöl heyvanları, quşlar, idman, incəsənət, kənd təsərrüfatı və yeməklə bağlı da tematik qruplaşdırmalara yer vermişdir [50, s.77]. Bu yanaşma bir çox ingilis və amerika qayda idiom dilçilik kitablarında tez – tez istifadə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, frazeologizmlərin tematik təsnifatı universal olaraq bu terminlə qəbul edilməmişdir. Müxtəlif dillərdə frazeoloji birləşmələrin bu təsnifatı fərqli terminlərlə ifadə olunur. Hətta, tematik təsnifat prinsipi bəzən “etimoloji” təsnifat kimi də adlandırılır, lakin bir çox dilçilər bu terminlə razılaşırlar. Çünki, düzdür, Smith burada fərqli dillərdən götürülən alınma və milli mənşəli frazeologizmlər haqqında detallı araşdırma aparır, lakin bu onun təsnifatının çox kiçik bir hissəsidir. Nəticədə, təsnifatın etimoloji adlandırılmasına əsaslı bir səbəb deyil.

Frazeoloji birləşmələrin tematik cəhətdən sinifləndirilməsi dilçilik sahəsində maraqlı və unikal bir yanaşma kimi hesab edilsə də, bu təsnifat frazeologizmlərin linqvistik xüsusiyyətlərini nəzərə almadığına görə lazımı diqqəti görməmişdir.

Tofiq Quliyev ingilis dilindəki frazeologizmlərin tematik təsnifatı haqqında öz kitabında detallı şəkildə məlumat vermişdir. O, frazeoloji birləşmələrin tematik qruplarını aşağıdakı şəkildə fərqləndirmişdir :

1. İnsanın hərəkətini, məşğuliyyətini və hal-vəziyyətini əks etdirən həmçinin tərkibində bədən üzvlərinin adları olan frazeologizmlər. Misal olaraq: “keep an eye on” – kiminsə qayğısına qalmaq, “to be dead on one’s feet” – əldən ayaqdan düşmək, “cry your eyes out” – gözləri çıxana qədər ağlamaq, “serve smb. hand and foot” – bir kəsə can başla qulluq etmək, fold one’s hands – əlini ağdan- qaraya vurmamaq,” to keep a stiff upper lip”- ruhdan düşməmək;

2. Bütün növ heyvanlara aid xüsusiyyət, keyfiyyət, təzahür, əlamət bildirən və daxilində heyvan adlarını əks etdirən frazeoloji birləşmələr. Misal olaraq: “hold your horses” – səbirli olmaq/ əsəblərini cilovlamaq, “like a fish out of water” – sudan çıxmış balığa dönmək/ uyğunlaşa bilməmək, “kill two birds with one stone”- bir daşla iki quş vurmaq, to be as blind as a bat – pis görmək, “after the horse has been stolen” – toydan sonra nağara, “hungry as a wolf” – qurd kimi ac olmaq;

3. Daxilində hər növ quş adlarını və onların spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirən frazeologizmlər. Məsələn: “to take someone under your wing” - bir kəsi qanadları altına almaq / təhlükədən qorumaq, “to talk turkey” – düzgün danışmaq, “to be an early bird” – erkən oyanmaq, “bird’s eye view” – quş baxışı baxmaq , “to be chicken” - cəsarətsiz olmaq, “to think one’s geese and swans” –bir kəs barəsində həddən artıq yüksək düşüncədə olmaq, “fine feathers make fine birds” –gözəllik ondur, doqquzu dondur “night owl” –gec yatmaq, “eat like a bird” – quş qədər yemək/ az yemək;

4. Su mənbələri və tərkibində su ilə əlaqədar olan məfhumları əks etdirən frazeologizmlər. Misal olaraq, “dead in the water” – planlar suya düşdü, “water something down” –suda gəmiləri batmaq, “to be between the devil and the deep sea” –pis vəziyyətdə qalmaq ,“to give up the ship” - xatirələrlə sağollaşmaq;

5. İçərisində yemək, meyvə və qida məhsulları ilə bağlı sözlər olan frazeologizmlər. Misal olaraq, “to go bananas” – özündən çıxmaq, “apple of someone’s eye” – bir kəsin göz bəbəyi olmaq, “apetite comes with eating” –iştah diş altındadır, “to have a finger in the pie” – əlini işə bulamaq /nədəsə fəal iştirak

etmək, “to be in the soup” –çətinlikdə olmaq, “bring home the bacon” –evə pul gətirmək, “use your noodle” –başını işlətmək;

6. Tərkibində rəng çalarları ilə əlaqəli sözlər olan frazeologizmlər. Məsələn, “once in a blue moon” –nadir hallarda/ayda ildə bir dəfə, “to be in the red” – borclu olmaq, “to be colourless” –cansız olmaq/sıxııcı olmaq, “to feel blue” –pis hiss etmək, “lay on the colors” –bir şeyi şişirtmək, “to see someone’s true colours” –bir kəsin əsl üzünü görmək, “to get smb white” –bir kəsi müflis etmək;

7. İçərisində göy cisimləri ilə əlaqəli sözlər olan frazeologizmlər. Məsələn, “to feel over the moon” –özünü göyün yeddinci qatında hiss etmək, “to have one’s star in the ascendant” - uğur qazanmaq, “what does the moon care if the dogs bark at her ? –it hürər, karvan keçər;

8. İçərisində geyimlərlə əlaqəli sözlər olan frazeologizmlər. Misal olaraq, “to put one’s thinking cap” - papağını qarşısına qoyub düşünmək, “to fill smb’s shoes” - kiminsə yerini tutmaq, “wear your heart on your sleeve” –hisslərini bir üzə vermək, “to lose one’s shirt”- bütün mal varlığını itirmək, “to pull one’s socks up” qolunu çirmələyib işə başlamaq [27, s.66-67].

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda sadalanan tematik qruplar frazeoloji birləşmələrin yalnız bir qismini təşkil etsə də, tematik qrupların nə dərəcədə rəngarəng və çoxşaxəli olmasını sübut edir.

Əlavə olaraq, M.Mirzəliyevanın fikirlərinə toxuna bilərik. Onun fikrincə, frazeoloji birləşmələrin müxtəlif prinsiplərə söykənən bir sıra bölgüləri vardır. Buraya aiddir:

1. Frazeoloji birləşmələrin istifadə dairəsinə görə tipləri ;
2. Frazeoloji birləşmələrin yaranma prinsipinə görə tipləri;
3. Frazeoloji birləşmələrin semantik strukturuna görə tipləri;
4. Frazeoloji birləşmələrin ekspessiv – emosional cəhətlərinə görə tipləri;
5. Frazeoloji birləşmələrin leksik -sintaktik quruluşu baxımından tipləri [33, s.88].

Məlumdur ki, dil ictimai bir fenomendir. Bir frazeologizmin yaranması, dil daxilindəki inkşafı, yazılı və yaxud şifahi ifadəsi, anlamı, mənşəyi, əsrlər boyu yox olması və ya yerinə fərqli sözün gəlməsi bir tərəfdən dilin tarixi ilə əlaqəli

olub digər tərəfdən dilin daşıyıcısı olan xalqın yaşamına, onun maddi və mənəvi mədəniyyətinin təkmilləşməsinə, sosial cəhətdən yüksəlməsinə eləcə də digər xalqlarla əlaqəli münasibətlərinə bağlıdır. Bütün bunların öyrənilib, tədqiq edilməsi “Etimologiya” adlanan elm sahəsinə aiddir.

Müasir dilşünaslıqda frazeoloji birləşmələrin etimoloji analizinin əsas məqsədi bir frazeoloji ifadənin harada, nə zaman, hansı yolla, hansı ilkin mənada ortaya çıxdığını, dilə hansı mənbə və qaynaqlardan keçdiyini araşdırmaqdır. Dildəki frazeoloji birləşmələrin mənşəyinin nəzərə alınması frazeoloji mənənin daha yaxşı anlaşılmasına kömək edir. İngilis dilində bütün frazeologizmlər mənşəyinə görə iki böyük qrupa bölünə bilər: 1) yerli (xalis) və 2) alınma frazeoloji birləşmələr [3, s.85].

Yerli və milli mənşəli frazeoloji vahidlərin əsas mənbələri aşağıdakılardır:

- Britaniya adət və ənənələri ilə bağlı – “to show the white feather” – gözü qorxmaq / geri çəkilmək; “to kill two birds with one stone” – bir daşla iki quş vurmaq ; “a fish out of water” – özünü yad hiss etmək ; “a storm in a teacup” – məsələni şişirtmək /böyütmək;

- İngilis ədəbiyyatı ilə əlaqədar yaranan frazeologizmlər. Məsələn, “the green-eyed monster” – qısqanc adam (V.Şekspir); “how goes the enemy” – həyat necə gedir ? (Ç.Dikens); “a Sherlock Holmes” – hər şeyə burnunu soxmaq; “ships that pass in the night” – təsadüfi görüşmək (Q.Lonqfello) never say die – ümidini üzməmək (Ç.Dikens);

- Mif, rəvayət və əfsanələrlə bağlı yaranan frazeologizmlər. Məsələn “a black sheep” – uğursuz adam; “Herculean task” – çətin bir işin öhdəsindən gəlmək; “Trojan horse” – bir iş üçün dəridən qabıqdan çıxmaq;

- Gündəlik həyatda baş verən hadisə və məsələlərlə bağlı olan frazeologizmlər – “carry coals to Newcastle” – xəlbirlə dənizə su daşımaq boş yerə çalışmaq;

- Peşə sahələri və onların terminologiyası ilə əlaqəli frazeologizmlər – “cut the painter” – azad olmaq; “lower one’s colours” – əldən-ayağdan düşmək/ruhdan düşmək;

- İncil və dini məfhumlarla ələqədar yaranan frazeologizmlər. Məsələn, “to possess one’s soul in patience” – bir kəsin səbrini yığmaq; “Juda’s kiss” – bir kəsə xəyanət etmək / arxadan vurmaq, “to have pity on (smb)” - bir kəsə ürəyi yanmaq, “to call in question” – sual altında qoymaq [30, s.23-24].

Yerli frazeologizmlər milli mənşəli olub tərkib hissələri həmin dilin sözlərindən təşkil olunur. Bu cür frazeoloji birləşmələr əhalinin qədim və zəngin söz bazasına əsaslanır. İngilis dilində milli mənşəli frazeologizmlər daha çox üstünlük təşkil edir.

Bir çox dillərdə olduğu kimi ingilis dilində də milli və xalis frazeoloji birləşmələrdən başqa həmçinin alınma frazeologizmlər də xeyli miqdardadır. Alınma frazeologizmlərin tərkib hissələrindən biri və ya tam hissəsi müxtəlif dillərdən mənimsənilə bilər. Əksər hallarda bir sıra xalqların qarşılıqlı əlaqəsi sayəsində bir ifadə, söz, frazeologizm, idiom, leksema və ya fraza digər dilə keçib tədricən ümumişlək sözə çevrilərək dilin lüğət tərkibinə daxil olur. İngilis dilində alınma frazeologizmlər fərqli mənbələrin köməkliyi ilə yaranır. Məsələn, bir çox alınma frazeoloji birləşmələr müxtəlif dillərdən götürülmüşdür. Buraya aşağıdakı bəzi dilləri misal göstərmək olar :

Çin dilindən ingilis dilinə müəyyən zamanlarda bir sıra frazeologizmlər daxil olmuşdur. Misal olaraq: tiu lien (çincə) - “to lose prestige” - nüfuzdan düşmək, gözdən düşmək;

Alman dilindən ingilis dilinə keçən frazeoloji birləşmələr də az deyil. Buraya aiddir: “words are silver, silence is gold” - söz gümüşdürsə , susmaq qızıldır, “to move heaven and earth” – bir işi yerinə yetirmək üçün dəridən qabıqdan çıxmaq, “It’s all Greek to me” - ağılı bir şey kəsməmək, “to talk someone’s ear off” - qulağı çınlatmaq , “to lose one’s head”- başını itirmək ;

İspan dilindən ingilis dilinin lüğət fonduna keçən frazeoloji birləşmələr: “to put a drop in the bucket” – dənizə su daşımaq, “to be in a bad mood” – üzündən zəhrimar yağmaq, “to make one’s mouth water / to be mouthwatering” – bir kəsin ağzını sulandırmaq /ağzı sulanmaq ;

Fransız dilindən ingilis dilinə daxil olan frazeoloji birləşmələr : “to be in the moon” – ağı havada olmaq / fikri özündə olmamaq, “the mustard goes up the head” - hirs başına çıxmaq / cin atına minmək, “it costs an arm” – od qiymətinə başa gəlmək, “a word is enough to the wise” - arifə bir işarə ;

Ərəb dilinin bədii ədəbiyyatı, min bir gecə nağılları, əfsanə və rəvayətlərindən müasir ingilis dilinin lüğət fonduna bir sıra frazeologizmlər daxil olmuşdur. Buraya aiddir: “Alnaschar’s dream” – boş fikirlərə / fantazyalara qərq olmaq, “Aladdin’s lamp” – Ələddinin sehirlə çıxmağı, “the old man in the sea” – zəhlətökən/ yapışqan adam, “An open Sesand” - əziyyət çəkmədən nəyisə əldə etməyin yolu (Əli baba və qırx quldur hekayəsində mağaranın açılması üçün məhz bu ifadədən istifadə olunurdu) ;

Qədim yunan mif, tarix, rəvayət və əfsanələrindən çox sayda frazeologizmlər ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur. Məsələn, “crocodile tears” - timsah göz yaşları, “the walls have ear” – divarın / yerin qulağı var, “you drown in a spoonful of water” – bir qaşığı suda boğulmaq, “the feet got up to hit the head” - ayaqlar baş olub.

Bəzi frazeologizmlər qədim Roma tarixi və ədəbiyyatından dilin lüğət tərkibinə daxil olub. “A bed of roses” – başı dinc olmaq, “burn one’s boats behind one” - əlaqəni kəsmək, “butter someone up” - bir kəsin gözünə girməyə çalışmaq, “by the skin of your teeth” – təhlükəli vəziyyətdən çıxmaq nədənsə yaxasını qutarmaq ;

İngilis dilindəki frazeoloji birləşmələrin böyük bir miqdarı ABŞ-dan alınmış frazeologizmlərdir: under the weather – “kefi yerində olmamaq”, eat your words – “sözünü udmaq”, paddle one’s own canoe – “öz yolu ilə getmək”, spill the beans – “ağzından qaçırmmaq”, drown your sorrows – “dərd içində üzmək”, in the soup – “çıxılmaz vəziyyətdə olmaq”, fly off the handle - “özündən çıxmaq”, to take back seat – “yoxa çıxmaq/gözdən itmək” [69, s.288].

Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilinin lüğət fondunun alınma frazeologizmlərlə zənginləşməsində həmçinin Bibliya, müqəddəs dini yazılar, dualar, dünya ədəbiyyatı, müxtəlif dini və ya mədəni ənənələrə aid qədim

əfsanə və miflər, dünya tarixinin faktları və hadisələri, Homerin “İlliada” və “Odisea” poema və əfsanələrinin də rolu böyükdür.

Frazeologizmlər quruluş cəhətən müxtəlif formalarda ola bilərlər. Qeyd etmək lazımdır ki, frazeologizmləri təşkil edən sözlər onun elementi tərəfi və ya komponenti kimi adlanır. Frazeoloji birləşmələrin daxilindəki elementlər iki, üç, dörd və ya sayca bundan daha artıq ola bilərlər. Məsələn:

- *İki komponentdən təşkil olunan frazeologizmlər:* “bleed white” - əldən salmaq, “give cheek” - üzünə ağ olmaq/cavab qaytarmaq/bozarmaq, “change tune” - xasiyyətini dəyişmək, “cut corners” – tutumlu davranmaq /pula qənaət etmək, “daylight robbery” – baha oturmaq /od qiymətinə başa gəlmək, “test waters” - ağızını aramaq/söz almaq/nəbzini yoxlamaq, “change color” rəngdən rəngə düşmək, “shake hands” - əl vermək, “under water” –ümidləri puç olmaq, “trouble water” – könül bulandırmaq/su bulandırmaq ;

- *Üç komponentdən təşkil olunan frazeologizmlər:* “against the clock” – zamanla yarışmaq, “ under a cloud” - əhvalı pozulmaq/kefi yerində olmamaq, “fold one’s arms” - əlini ağıdan qaraya vurmamaq, “cool your heels”- dişini sıxıb gözləmək dözmək, “make things clear” – bir işə aydınlıq gətirmək, “face the music” – xətalari ilə üzləşmək, “have no face” - üzü olmamaq, “put in hand” – işə girişmək , “hold one’s tongue” - ağızına su almaq/dilini saxlamaq, “hit the jackpot” - durnanı gözündən vurmaq, “call attention to” - fikir vermək , “call a halt” – ayaq saxlamaq, “eat humble pie” - tüpürdüyünü yalamaq, “lose the scent” – iz itirmək, “spread yourself thin” – özünü oda-közə vurmaq/canını əziyyətə salmaq ;

- *Üçdən artıq komponentdən təşkil olunan frazeologizmlər:* “turn a blind eye to smth” – bir şeyə göz yummaq, “not to turn a hair” –tükü də tərpənməmək, “have one’s heart in one’s mouth” – ürəyi ağızında olmaq, “kill two birds with one stone” – bir daşla iki quş vurmaq, “suffer at smb’s hands” - bir kəsin əlində əsir-yesir olmaq, “wash one’s hands” - yaxasını kənara çəkmək, “steep one’s hands in blood” - əlini qana bulamaq, “make a mountain of a molehill” – qarışqanı fil etmək , “have more hair than wit” - ağılı dabanında olmaq , “go off one’s head” - başına hava gəlmək, “touch smb on a sore place” – bir kəsin yaralı yerinə toxunmaq, “not to get a wink

of a sleep” –gözünə yuxu getməmək, “take oneself in hand” – özü özünü ələ almaq [46, s.66-68].

Dinamik və əsaslı inkişafına baxmayaraq ingilis dilindəki frazeologizmlərin öyrənilmə sahəsində cari zamanadək bir sıra həll və cavab tapılmamış problemlər mövcuddur. Onlardan bəzilərini aşağıda sadalamaq olar :

- Bir dildən başqa dilə frazeoloji tərcümə edilərkən (transformasiya) yaranan ekvivalentlik və ya qeyri-ekvivalentlik məsələləri;
- Dildəki yerli və alınma frazeologizmlərin bir qisminin tam olaraq yaranma səbəbləri və əsl mənşəyinin müəyyənləşdirilməsi problemləri;
- Frazeologizmlərin vahid və beynəlxalq tərifinin və ya şərhinin olmaması;
- Frazeologizmlərin universal və unikal təsnifatının olmaması problemi;
- Dilin frazeoloji qatının konkret olaraq əhatə dairəsi.

Müasir ingilis dilinin lüğət tərkibindəki frazeologizmlər də sözlər kimi semantik cəhətdən müxtəlif mənə növlərinə, başqa sözlə mənə qruplarına malikdir. Frazeologizmlər mənasına görə müxtəlif qrupa bölünə bilər: 1) sinonim frazeoloji birləşmələr; 2) antonim frazeoloji birləşmələr; 3) omonim frazeoloji birləşmələr [29, s.55].

Frazeoloji sinonimlər xarici aspektdən fərqli olsa da daxili aspektdən baxdıqda eyni mənanı kəsb edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, frazeologiyadakı sinonimləşmə anlayışına dildəki ifadələrin mənə dəyişməsinin müxtəlif prosesləri və alınma söz və ya ifadələrin axını çox təsir etdi. İngilis dilindəki frazeoloji sinonimlər üslubi cəhətdən bir-birlərindən adətən fərqlənirlər. Yəni, müəyyən bir ifadənin sinonimləri həmişə hansısa ifadə ilə əvəz olunmur çünki, onların istifadəsi dilin vəziyyətindən, stilistik və emosional müxtəliflikdən, dinləyən auditoriyadan, danışanın mövzuya yanaşma və münasibətindən aslıdır. Frazeoloji sinonimlərə aşağıdakıları aid edə bilərik:

As hungry as a wolf = as hungry as a hunter (qurd kimi ac olmaq /acınnan ölmək); to give one's heart to somebody = to fall in love (eşqə düşmək/ bir kəsə könlünü vermək); with all heart = to close to one's heart (ürəyinə yaxın olmaq); a pretty kettle of fish = a nice pair of shoes (işə düşmək/çətin vəziyyətə

düşmək); to come to a conclusion = to jump at to a conclusion (qənaətə gəlmək); don't give up the day job = bird in the hand is worth two in the bush (soğan olsun, nağd olsun) [39, s.77].

Frazeoloji antonimlər isə tərkibindəki komponentlərin ümumi və daxili mənasına görə bir-birinə əks olan ifadələrdir. İngilis dilinin zənginləşməsində frazeoloji antonimlərin rolu böyükdür. Qeyd etmək lazımdır ki, frazeologizmlərin komponentləri fərqli və ya eyni nitq hissəsi ilə ifadə oluna bilər. Antonim frazeologizmlər daxili komponentlərinə görə iki qrupa bölünür: Birinci qrup təkə bir elementin fərqli olmasına görə yaranır. Məsələn: “to be in red” – “to be in black” (borcu xirdəyə çıxmaq – borcdan qurtarmaq / çıxmaq) və ya “to open one's face” – “to shut one's face” -ağzından çıxanı demək/ abırına qısılmaq/ağzını yummaq [20, s.11]. İkinci qrup frazeoloji antonimlər isə tam fərqli komponentlərdən ibarət olur.

Məsələn: To take a back seat – to take the bull by the horns; (qınına çəkilmək – çətinliklərin öhdəsindən gəlmək); To keep one's cards close to one's chest – to lay one's cards on the table; (saman altından su yeritmək – ürəyi dilində olmaq); To stir things up – to pour oil on troubled waters; (aranı qatmaq – ürəyinə su səpmək); As wise as a serpent – dead from the neck up; (gözü açıq olmaq – ağılı havada olmaq); To draw the first breath – to breathe one's last (dünyaya göz açmaq – dünyasını dəyişmək) [35, s.166-168].

Frazeologizmlərin əksəriyyəti unikaldir, lakin leksik vahidlər kimi onlar da çoxmənalı ola bilərlər. İngilis dilindəki frazeoloji birləşmənin çoxmənalılıq sistemi illər ərzində tədricən inkişaf etmişdir. Çoxmənalı frazeoloji birləşmələr bir başa omonimlərlə əlaqələndirilir. Buna aşağıda sadalanan omonim frazeoloji vahidləri misal göstərə bilərik

a black sheep 1) qara qoyun (omonim məna), 2) üz qarası olmaq (frazeoloji məna);

to be narrow in the shoulders 1) dar çiyinli olmaq (omonim məna), 2) quru/yumor hissiyatı olmamaq (frazeoloji məna);

to burn one's fingers – 1) barmağını yandırmaq (omonim məna), 2) başına iç açmaq/başı bəlaya düşmək (frazeoloji məna);

to show one's teeth -1) bir kəsə dişlərini göstərmək (omonim məna) 2) bir kəsin gözünü qorxutmaq/ gözünün odunu almaq (frazeoloji məna);

to ring a bell – 1) zəng çalmaq (omonim məna), 2) yadına salmaq/tanış gəlmək(frazeoloji məna);

give smb(or smth) out of one's system – 1) kimisə başından atmaq (omonim məna) 2) ürəyindəkiləri boşaltmaq (frazeoloji məna) [4, s.43-45].

Yuxarıda bəhs edilən frazeoloji birləşmələrdən görüldüyü üzərə, ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində frazeoloji birləşmələrin rolu olduqca əhəmiyyətli və əvəzolunmazdır. İngilis dilinin frazeologiya dünyası o qədər böyük və zəngindir ki, onların miqdarını demək mümkünsüzdür.

1.2. Frazeologizmlərin işlənmə dairəsi

Məlumdur ki, frazeologizmlər ingilis dilinin həm yazılı, həm də şifahi nitqinin ayrılmaz bir parçası olub, onun lüğət tərkibinin mühüm bir hissəsini təşkil edir. Frazeologizmləri bilmədən ingilis dilini yaxşı bilmək qeyri-mümkündür. Çünki, frazeoloji birləşmələrin çox geniş üslubi imkanları mövcuddur, nitqə rəngarənglik və məcazilik qatır. Məhz, buna görə də ingilis dilində frazeologizmlərin praqmatikası çoxşaxəli və rəngarəngdir.

İstifadə məqsədi və yerinə yetirdiyi funksiyasına görə frazeologizmlərə diskursda bir çox sahədə mütəmadi olaraq rast gələ bilərik: siyasi nitqlər, ədəbiyyat sahəsində (roman, əfsanə, nağıl, hekayə, şeir, povest və s), musiqi, Bibliya, qəzet, karikatura başlıqlarında və əlbəttə, günlük nitqimiz buraya aid edilə bilər. Dil daşıyıcıları frazeologizmlərdən kommunikasiyanın situasiya və məqsədinə müvafiq olaraq seçir və istifadə edirlər [6, s.10].

İngilis dilinin yazılı ünsiyyətində frazeologizmlərin ən çox istifadə edildiyi sahələrdən biri bədii ədəbiyyatdır. Bu zaman yazıçının məqsədi müxtəlif üslubi vasitələr köməyi ilə oxucunun diqqətini çəkmək və onun təxəyyülünü canlandırmaqdır. Məhz buna görə də, ədəbiyyatda istifadə edilən frazeologizmlər müəllif və yazıçıların “*şəxsi münasibətinin refleksiyası*” və ya “*daxili dünyasının*

səsi” kimi başa düşülür. Frazeologizmlər köməyi ilə yazıçı öz hisslərini, qəzəbini, obraza qarşı müsbət duyğularını eləcə də tənqidi fikirlərini istehza, qınama və ya yumoristik üslubla ifadə edə bilər.

Bildiyimiz kimi, yazıçılar bəzən frazeologizmlərdən hazır şəkildə istifadə etməklə bərabər, onun yaradıcısı da ola bilərlər. Bu xüsusilə ingilis dilində yüzlərlə yeni idiom və ya frazeoloji birləşmələr yaradan Uilyam Şekspirə aiddir. Şekspirin bir çox əsərlərində istifadə olunan unikal və innovativ frazeologizmlər ingilis dilinin ədəbiyyatında frazeoloji birləşmələrin rolunun əyani sübutudur. Onun ədəbiyyat sahəsinə qazandırdığı frazeologizmlərin dəqiq sayını demək qeyri-mümkündür. Bu frazeologizmlər hal-hazırda müasir ingilis dilinin gündəlik nitqində intensiv şəkildə istifadə olunur. Aşağıdakı nümunəyə diqqət yetirək :

- the green-eyed monster

“O, beware, my lord, of jealousy! It is the green-eyed monster, which doth, mock meat it feeds on”- Iago [87, s.200].

İlk dəfə bu ifadəyə 1622-ci ildə Şekspirin “Othello” əsərində rast gəlinib. Yazıçının məqsədi burada istifadə olunan frazeologizmlərin köməyi ilə həm personajın qısqanclığını heyramiz dərəcədə metaforik, canlı və poetik təsvir etmək, həm də obrazın daxili aləmini güclü və təhlükəli canavara bənzədən onun təsəvvüründə canlandırmaqdır. Hərfi mənada *“hirs başına vurmaq/ tüstüsü başından çıxmaq ”* anlamlarını ifadə edir.

Başqa bir misalə baxaq, aşağıdakı frazeoloji ifadə ilk dəfə 1594-cü ildə Şekspirin komedya janrında qələmə aldığı “The Taming of the Shrew” əsərində istifadə edilib və *“bir kəsi yaxşılığa boğmaq”* mənasını təcəssüm etdirir.

- To kill someone with kindness

Petruchio: This is a way to kill a wife with kindness, and thus, I'll curb her mad and headstrong humour [80, s.77].

Yazıçının burada metaforik dillə yaratdığı frazeologizm birisinin kobud və ya təhqiredici davranışlarına baxmayaraq, onunla mümkün qədər yaxşı davranmağı simvolikləşdirir. İfadədəki metaforikləşdirilmiş qatil bu yolla qarşısındakı obraza psixoloji təsir edərək onun dəyişməsinə ümid edir.

Şekspirin 400 il öncə bədii əsərlərində qələmə aldığı frazeoloji ifadələr və idiomlar nəinki müasir ingilis dilinin hazırkı yazılı və şifahi nitqində, həmçinin global səviyyədə də tanınır və danışığda istinad edilir. Buraya aiddir:

“To be or not to be” (Hamlet 1603); “break the ice” (The Taming of the Shrew 1590); “it’s Greek to me”(Julius Caesar 1599) ; “the be all and the end all”(Macbeth 1605); “give the devil his due”(Henry IV 1597); “wear your heart of your sleeve”(Othello 1622); “all that glitters isn’t gold”(The Merchant of Venice 1600) [92].

İngilis dili ədəbiyyatında demək olarki, bütün yazıçıların əsərlərində saysız-hesabsız frazeologizmlərə rast gəlmək mümkündür. Misal olaraq, aşağıdakı frazeoloji ifadə ilk dəfə 1876-cı ildə Mark Tvainin *“The Adventures of Tom Sawyer”* əsərində istifadə edilib:

- *To give wings to their feet*

“Every stump that started up in their path seemed a man and an enemy, and made them catch their breath; and as they sped by some outlying cottages that lay near village, the barking of the aroused watch-dogs seemed to give wings to their feet” [93].

Hərfi mənada *“qanad açıb uçmaq”* mənasını ifadə edir. Aydınır ki, yazıçı tərəfindən cümlə metaforik frazeologizmin köməyi ilə ekspressiv, ifadəli və emosional aspektdən rəngləndirilib. İstifadə edilən frazeologizmin əsas funksiyası köçürmə metodu ilə heyvanlara xas olan əlaməti insana aid edərək, oxucunun təsəvvürün canlandırmaqdır.

Digər bir nümunəyə nəzər salmaq:

- *As happy as a clam*

“Inglorious friend! most confident I am

Thy life is one of very little ease;

Albeit men mock thee with their similes,

And prate of being “happy as a clam!” [88].

Bu frazeoloji ifadəyə ilk dəfə görkəmli Amerikan şairi Con Saksın “Sonnet to a Clam” əsərində rast gəlinib. *Nisgili ürəyində qalmamaq/çox məsud olmaq* anlamını daşıyır.

Yuxarıdakı misallardan aydın olduğu kimi, yazıçılar tez-tez yaratdığı obrazların nitqində emosionallıq və canlılıq yaratmaq üçün frazeologizmlərdən istifadə edirlər. Xüsusilə, bunu personajların dialoq və monoloqlarında aydın şəkildə görmək mümkündür. Çünki yazıçılar personajların dialoqunun real insan kimi emosiya oyandırmasını, inandırıcı və aydın səslənməsini eləcə də, obrazın təbiətinin təbii şəkildə yansıtmağa çalışırlar.

Bildiyimiz kimi, frazeologizmlər bədii təsvirin təsirli vasitəsidir. Frazeologizmlər bədii əsərlərdə təsirli obrazlılıq, ifadəlilik, stilistik rəng və metaforik dəyişdirmə aspekti ilə xarakterizə olunur və oxucuda təsvir bacarığın formalaşmasına xidmət edir. Ədəbi əsərlərin dili canlı və ekspressiv səslənən, yazıçının daxili aləmini və hisslərini ifadə edən frazeologizmlərin işlədilməsi ilə seçilir [81, s.34].

Hər bir yazıçı öz əsərlərində frazeologizmlərdən müxtəlif məqsədlərə uyğun olaraq istifadə edir. Misal olaraq, *obrazın xarakterini və regional mənsubluğunu bildirmək, oxucunun fikrini əsərdəki hadisələrə cəlb etmək, obrazların real səslənməsinin vurğulamaq, yersiz sinonimliyin qarşısını almaq, kreativ və yenilikçi olmaq, mürəkkəb bir fikri sadə ifadə ilə oxucuya çatdırmaq, kontekstdən asılı olaraq yumoristik effekt yaratmaq, global səviyyədə əsərin ikonik və unudulmaz olması, yazıçının sirli dünyasını yansıtmaq və s.* Dilin bu cür obrazlı istifadəsi bədii əsərlərin estetikliyini və unudulmaz olmasını artırır.

İngilis dilində frazeologizmlərin intensiv işləndiyi sahələrdən biri qəzet başlıqlarıdır. Qəzet başlıqları xəbər mətnlərinin qısa bir xülasəsi olub, çox zaman böyük hərflərlə xəbərin yuxarı hissəsində verilir. Qəzetlərin sərlövhələrində verilən qısa idiom və frazeoloji birləşmələr oxucuların diqqətini xəbərin məzmununa yönəltməyə xidmət edir [17, s.88]. Başlıqlarda istifadə edilən frazeologizmlər müxtəlif sahələrə aid ola bilər: siyasət, elm, iqtisadiyyat, idman, mədəniyyət və global hadisələr və s. Diqqət yetirilməli olan məqamlardan biri seçilən başlıqlardakı frazeologizmlər mütləq şəkildə oxucu kütləsinin lüğət və intellektual səviyyəsinə

uyğun seçilməlidir. Çünki yalnız bu zaman “*ünsiyyət halqası*” adlanan “*jurnalist – ötürülən mesaj – oxucu*” modeli tam təmin edilə bilər.

Məlumdur ki, qəzet başlıqlarında rast gəlinən frazeologizmlərin əsas funksiyası məlumatlandırıcı, inandırıcı, diqqətçəkici, ifadəli, yaddaqalan, emosional və kreativ olmasıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, metafora və alliterasiya başlıqlarda ən çox istifadə edilən ritorik vasitələrdir. Müasir qəzetlər metaforik və ekspressiv frazeoloji birləşmələrin köməyi ilə oxuculara reallığı sətiraltı, poetik, radikal, satirik və yumoristik dillə ötürməyə çalışır. Misal olaraq :

She added: “The workforces have been kept in the dark_too long. Specific questions have been put forward to Ms. Rosenfeld by our European colleagues, including will the takeover lead to the closure of existing plants and will there be lay-offs? All these questions need urgent answers” (The Guardian 2010.02.03) [83, s.186].

Yuxarıda verilən nümunə 2010-cu ildə məşhur Britaniya qəzeti olan “The Guardian” -də nəşr olunan başlıqdan götürülmüşdür. “To keep in the dark” ifadəsi oxucuların diqqətini cəlb etməyə və onlarda müəyyən bir estetik təsvir yaratmağa xidmət edir. Məna cəhətdən bir şeyi “*gizli tutmaq/gün üzünə çıxarmamaq*” anlamlarını özündə təcəssüm etdirir. Buradakı əsas məqsəd ilk cümlədə istifadə olunan birləşmənin köməyi ilə baş vermiş hadisənin kluminasiya nöqtəsini diqqətçəkici, poetik və emosional formada oxucuya ötürmək və əsas məğzi ekspressiv üsulla vurğulamaqdır. Başqa bir nümunəyə nəzər salmaq: “*That must always be our North Star – the ability of our people to reach their potential, to make wise choices with our resources, to enlarge the prosperity*” [84, s.48].

Yuxarıda göstərilən nümunə Amerikanın keçmiş prezidenti olan Barrak Obamanın 2011-ci ildə “The Economist” qəzetində çap edilən Liviya haqqındakı siyasi çıxışından bir hissədir. Bu ifadə hərfi mənada *bir işin başında durmaq/rəhbərlik etmək* anlamını daşıyır və burada istifadə edilən “North Star” sözü isə metaforik olaraq Amerika siyasətini simvolikləşdirir. Belə ki, Amerika öz xalqının arzularının reallaşması üçün onlara hər zaman motivasiya edici rəhbər olmağa hazırdır.

Digər nümunəyə nəzər salaq: *“That inevitably leads him to discuss President Obama and his health care law, a topic that gets Mr.Santorum’s blood boiling, and that of his listeners [89].*

Qeyd etmək lazımdır ki, verilmiş nümunə 2012-ci il 28 fevralda “The New York Times” adlanan qəzetdə dərc olunmuşdur. Adı gedən frazeologizm hərfi mənada *qanı qaynamaq/hirsi başından çıxmaq* kimi anlamlar ifadə edir. Müəllif cümlədəki frazeologizmi iki əks qütblü insanın arasındakı neqativ münasibəti məcazi bir dillə təsvir etmək və baş vermiş hadisənin vacibliyini daha kinayəli tərzdə vurğulamaq üçün istifadə etmişdir.

Cəmiyyət ümumbəşəri və ölkədaxili baş vermiş hadisələrə yaxından və dərhal şahid olmadığından, sanki bir növ dünyadan qopmuş hesab edilir. Lakin, bu başlıqları oxucuya təqdim edən jurnalist və redaktorlar bir növ cəmiyyətlə qlobal və ya lokal səviyyədə baş verən hadisələr arasında həyati əlaqə yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, qəzet mətnlərinin başlıqlarında yer verilən frazeologizmlər bir başa oxucuların şüuraltına psixoloji təsir göstərə bilər. Buna görə də, istifadə olunan manipulyasiya edici başlıqlar oxucular arasında həyəcan, təşviş, nifrət, şübhə və hətta qorxu belə yarada bilər. Fəqət, başlıqlarda standart və qəlibləşmiş frazeologizmlərdən istifadə edilərsə, oxucunun marağını cəlb etməz və istənilən nəticə əldə olunmaz. Unutmamaq lazımdır ki, qəzet başlıqlarında və onun önsəhifələrində istifadə olunan frazeologizmlər bizi xəbəri oxumağa və ya qəzeti bir kənara qoymağa sövq edən ilk şüuraltı signaldır [11, s.125].

Bildiyimiz kimi, İncil və dini kitabların ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsi və inkişafında rolu müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Dilçilik tarixində dini məzmunlu frazeologizmlərin tədqiqatı mühüm önəm daşıyır. Dini frazeologizmlərlə əlaqədar diqqətçəkən məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, bu tip birləşmələr özlərində müəyyən bir “mücərrəd və ya xəyali” obrazın varlığını əks etdirir. İngilis dilinə müqəddəs yazılardan və Bibliyadan keçən dini məzmunlu frazeologizmlərin sayı olduqca çoxdur və onların sayını dəqiq demək mümkünsüzdür.

İncildəki frazeologizmlərə, onların işləndiyi sahələrə və real etimologiyalarının öyrənilməsinə maraq son vaxtlar xeyli artmışdır. Belə frazeologizmlər aid olduğu

xalqın tarixi və mədəniyyəti ilə sıx bağlı olur. İncilin əsas mövzusu Allah və sevgidir. Dini məzmunlu frazeologizmlər ingilis dilinin bir çox sferasında ən çoxda gündəlik danışığ dili, bədii əsərlər, lüğətlər və kütləvi informasiya vasitələrində istifadə olunur.

Dil daşıyıcıları tərəfindən istifadə məqsədinə görə dini məzmunlu frazeologizmlər nitqə inandırıcılıq, emosionallıq/canlıq qatmaq, dini/etnik mənsubiyyəti bildirmək, ibrətamiz hekayə danışmaq və ya ziddiyətli məzmun yaratmaq kimi funksiyaları yerinə yetirirlər [22, s.308].

İngilis dilində mütəmadi olaraq istifadə edilən bəzi dini məzmunlu frazeoloji birləşmələrə nəzər salaq. Aşağıdakı nümunələrə diqqət yetirək:

A doubting Thomas – bu termin həvari Tomasın Bibliyadakı hekayəsinə birbaşa istinaddır. Hərfi şəkildə hər şeyə skeptik yanaşmaq, heç nəyə dəlil olmadan inanmamaq kimi mənalar daşıyır. Bu frazeoloji ifadənin mənbəsi çarmıxa çəkildikdən sonra dirilib qayıdan İsanın gəlişi və həvariləri ilə söhbəti ilə əlaqəlidir. Belə ki, İsa çarmıxa çəkilərkən Tomasdan başqa bütün həvarilər orada bu hadisəyə şahid olmuş, daha sonra Tomasa bütün gördüklərini nəql etmişdilər. Lakin, Tomas İsa dirilib gələne qədər deyilənlərin heç birinə inanmır. Müasir ingilis dilinin günlük danışığında bu frazeoloigzmdən tez-tez istifadə edilir.

Misal olaraq: *“Don’t waste your time on explanations, because Angela is a doubting Thomas”*[68, s.23].

Finger (handwriting) on the wall – bu frazeoloji birləşmənin hərfi mənası *“başına bəla gəlmək”* kimi tərcümə edilir. Bibliyaya görə, bir vaxtlar qədim Babilin kralı olan Belşazzar sarayda böyük bir ziyafət verərkən birdən-birə divarda müəmmalı bir barmaq peyda olur və dörd qəribə söz yazır: Mene,Mene, Tekel və Upharsing. Bu zaman kralın rəngi dəyişir və sözlərin mənasını bilməyən insanlar vahiməyə düşür. Daha sonra yəhudi peyğəmbər olan Daniel gətirilir və sözlərin mənasının fəlakət gətirəcəyi ortaya çıxır. Gözləndiyi kimi, Belşazzar həmin gecə öldürülür və Midiya şahı Dara padişah olur. İndiki zamanda ingilis dilində bu frazeologizmin mənası *“yaxınlaşan fəlakət”* kimi anlam daşıyır və tez-tez istifadə edilir.

Misal olaraq: *When Cindy's team lost three rounds in a game, in this case, she saw the handwriting on the wall* [71, s.55].

Am I My Brother's Keeper? – danışıqda bu ifadə daha çox istehza mənasında istifadə edilir. Hərfi mənada “kiminsə məsuliyyətini üzərinə almamaq” kimi başa düşülür. Mənşəyinə nəzər saldıqda, bu frazeologizm bəşəriyyətin ilk nəslə olan Qabil və Habilin hekayəsindən gəlir. Bir gün hər iki qardaş Allaha qurban gətirir lakin, Allah yalnızca Habilin qurbanını qəbul edir. Bunu qısqanan Qabil qısqanlıqdan qəzəblənir və öz doğma qardaşını öldürür. Allah ondan qardaşının harada olduğunu soruşanda isə Qabil cavab verir: “I don't know. Am I my brother's keeper?” Müasir ingilis dilində bu ifadə həm yumoristik həm də ironik/ritorik sual şəklində məsuliyyətdən yaxa qutarmaq üçün söylənir. Gənclər arasında populyar olan bu frazeologizm danışıqda tez-tez istifadə edilir. Misal olaraq: *I'm not responsible for the Oscar's behaviour. Am I my brother's keeper?*

By the Skin of My Teeth – hərfi mənada “çətin və izdirablı bir işdən yaxa qurtarmaq” mənasını daşıyır. Bu ifadə Job tərəfindən son nəfəsində söylənmişdir. O, bütün bədənində çibanlarla təzahür edən dəhşətli xəstəliyə yoluxur. Bu o qədər qorxunc və ağırlı bir xəstəlik idi ki, dostları və arvadı onu çətinliklə tanıyır və ondan uzaq dururdular. Aşağıdakı ayədə o, sümükləri görünəcək qədər zəifləmiş bədənindən bəhs edir:

“My bone clings to my skin and to my flesh, and I have escaped by the skin of my teeth” [94]. Hal-hazırda bu frazeologizm ingilis dilində intensiv şəkildə günlük danışıqlarda istifadə edilir. Nümunə olaraq: *She won the game, but we have to say that only by the skin of his teeth* [95].

Yuxarıda göstərilən nümunələrdən əlavə ingilis dilində İncil və müqəddəs yazılarda istifadə olunub, müasir ingilis dilində də tez-tez rast gəlinən xeyli miqdarda frazeologizmlər mövcuddur. Nümunələrə nəzər salmaq:

“To cast pearls before swine”[Matthew,7:6]; *“At your wit's end”*[107: 23-27]; *“Eat, drink and be merry”*[Luke, 12:19]; *“To move mountains”* [1Corinthians 13:2]; *“The forbidden fruit is sweet”*[Genesis 2:16-17]; *“Valaam's donkey”*[Num 22:27-28]; *“Parable by the town”*[Deut 28:37]; *“The letters dies, but the spirit gives*

life”[2Corinthians 3,6]; “*Gnashing your teeth*”[Psalm 11:9-10]; “*The whole earth was of one lip*” [89].

Gördüyümüz kimi, ingilis dilində frazeologizmlərin ən çox istifadə ediliyi sahələrdən biri məhz İncil və müqəddəs yazılardır. Dini komponentli frazeologizmlərin hər biri müəyyən sosial və tarixi inkişaf prosesi nəticəsində müasir ingilis dilinin lüğət fondunun ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir.

İngilis dilində müxtəlif sahələrdə istifadə olunan minlərlə frazeologizm mövcuddur. Bunlardan biri də musiqidir. Bəşəriyyət musiqini çox qədim zamanlardan müasir dövrə qədər əyləncə, istirahət, terapiya, sağlamlıq, təhsil, psixologiya və bir çox sahələrdə önəmli vasitə kimi istifadə etmişdir.

Belə ki, bir çox sferanı əhatə edən frazeologizmlərə həyatımızın və ruh qıdamızın önəmli bir hissəsi olan musiqi sahəsində də tez-tez rast gəlmək mümkündür. Demək olar ki, hər gün qulağımız iradi və ya təsadüfi çox sayda musiqi eşidir. Bu zaman musiqilərdə diqqət yetirdiyimiz ən önəmli nüans isə orada istifadə edilən maraqlı frazeologizmlərdir. Mahnı sözlərində rast gəlinən frazeologizmlər yazıçılar tərəfindən müxtəlif məqsədlərə uyğun olaraq istifadə edilir. Bu zaman frazeologizmlər müəyyən funksiyalar yerinə yetirir: Misal olaraq, metaforik mənə və məcazi effekt yaratmaq, ekspressiv, emosional və harmonik səslənmə, ziddiyətli və satirik çalarlıq, dinamiklik yaratmaq və s. Nəticə olaraq, mahnı sözləri dünyasında frazeologizm istifadə etmək lirik bir şəkilə çərçivə asmaq kimidir.

Bəzi musiqi komponentli frazeologizmlərə nəzər salaq:

I hate to turn out of the blue, uninvited

But I couldn't stay away, I couldn't fight

I had hoped you'd see my face

And that you'd be reminded that for me, it isn't over [85, s.77].

Yuxarıdakı frazeoloji ifadə Adelenin məşhur “Someone like You” mahnısında istifadə edilmişdir. Hərfi mənada bu frazeologizm “*gözlənilmədən ortaya çıxmaq*” anlamını daşıyır. Yazıçı bu musiqi parçasında istifadə edilən frazeologizmin vasitəsi ilə bizə bir qadının öz sevgi hissələrinə qarşı apardığı mübarizənin acı nəticəsini obrazlı və məcazi bir dillə təsvir edir. Qadın hər nə qədər sevdiyindən uzaq qalmaq

üçün savaşa da, sonluq onun üçün gözlənilməz bir anda qəfildən qarşısına çıxır. İngilis dilinin gündəlik danışıqında bu frazeologizmə tez-tez rast gəlinir.

Digər bir nümunəyə nəzər yetirək:

Some are like water, some are like the heat

Some are a melody and some are the beat

Sooner or later they all will be gone

Why don't they stay young? [90].

Verilmiş nümunə Alfavillenin 1984-cü ildə səsləndirdiyi “Forever Young” mahnısından bir hissədir. Yazıçı bu misralarda dünyada hər şeyin iki tərəfli olduğunu poetik ruhlu müqayisə ilə vurğulamağa çalışır. Belə ki, ilk iki misradakı bir-birinə əks şəkildə təsvir olunan “*water /heat*” və *melody/beat* frazeologizmlərinin vasitəsi ilə insanların təbiətlərinin zidd olmasını təzadlı təşbehdən istifadə edərək, emosional və ekspressiv bir dillə qələmə almışdır. Başqa bir misala diqqət nəzər salaq:

I hit a wall, I thought that I would hurt myself

Oh I was sure, your words would leave me unconscious

And on the floor I'd be lying cold, lifeless

But I hit a wall, I hit them all, watch the fall

You are just a brick and I am a sledgehammer_ [67, s.85].

Yuxarıda verilmiş misralar dünyaca populyar olan müğənni Rihannanın 2016-cı ildə səsləndirdiyi “Sledgehammer” musiqisindən bir hissədir. Son misrada bir-birinə əks metaforik mənalı iki frazeologizm görürük. Yazıçı burada istifadə olunan “*brick*” sözü ilə əldə edilməsi imkansız olan bir oğlanın qəlbinə simvolik mənada işarə edir. Ancaq, buna əks olaraq istifadə edilmiş “*Sledgehammer*” isə oğlanın bir kərpic qədər sərt qəlbini qırmağa və sevgisini əldə etməyə çalışan bir qadının cəhdlərinin rəmzi kimi təsvir edilir. Aydındır ki, yazıçının məqsədi burada metaforik mənalı frazeologizmlərdən istifadə edərək bir qadının yaşadığı hissləri emosional və obrazlı təsvirlə dinləyiciyə ötürməkdir.

Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bir çox psixoloq və psixolinqvistlərin araşdırmasına görə, mahnı sözlərində istifadə edilən frazeologizmlərin yerinə yetirdiyi bir digər funksiya isə *öyrədici* xarakter daşmasıdır. Belə ki,

frazeologizmlər özündə bir neçə prinsipi birləşdirir: sadəlik, yüksək əlçatanlıq, universallıq və birləşmələrin ritmik təkrar olunması, harmoniya və temp. Buna görə də, musiqi dinləyərkən o, hər iki beyin yarımkürəsini aktivləşdirir və öyrənmə potensialımızı maksimum həddə çatdırır. Nəticədə, ingilis dilini öyrənmək istəyən xaricilər çətin frazeologizmləri daha rahat və yaddaqalıcı mənimsəyir.

Gördüyümüz kimi, musiqi sözlərində frazeologizmlər və ya idiomatik birləşmələrin istifadə edilməsi olduqca vacibdir. Çünki, bu zaman yazıçının istifadə məqsədindən asılı olaraq frazeologizmlər bir sıra funksiyalar yerinə yetirirlər: inandırıcı, obrazlı və poetik təsvir yaratma, dinləyicinin təsəvvür bacarığını aktivləşdirmək, üslubi və emosional effekt yaratmaq, musiqinin daha ritmik, axıcı və harmonik səslənməsi, məcazlığın təsviri, dövlətə qarşı sətiraltı tənqidi mesajların verilməsi, yazıçının şəxsi fikirlərinin əks etdirilməsi və s.

İngilis dilində müasir dövrün və qlobal hadisələrin tələbinə uyğun olaraq, dil və siyasət daimi şəkildə qarşılıqlı əlaqədədir. Çünki siyasi diskurs ingilis dilinin sosial, siyasi, gündəlik bir sözlə, hər sferasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Digər tərəfdən, dil insanın siyasi fikirlərini dünyaya və üzvü olduğu cəmiyyətə ötürməsi üçün əvəzolunmaz bir vasitədir.

Pavlina və Funtekin araşdırmalarına görə siyasətçilər nitqlərində və siyasi şüarlarında frazeologizmlərdən istifadə etməklə, xalq qarşısında hörmət qazanmağa, tənqidi fikirlərinin daha inandırıcı səslənməsinə, şüarlarının daha unudulmaz və ikonik olmasına, öz dil bacarıqlarını nümayiş etdirməyə və insanları şüuraltı manipulyasiya etməyə nail olurlar. Əlavə olaraq, Funtek qeyd edir ki, siyasətçilər çıxışları zamanı mövcud frazeologizmlərdən istifadə etməklə bərabər, situasiyaya uyğun olaraq improvizasiya edərək ritorik səslənən yeni frazeologizmlərə də yer verirlər [72, s.56]. Buna görə də, bəzən bu cür frazeologizmləri başqa dilə tərcümə etmək mümkünsüz olur.

İngilis dilinin siyasi tarixinə nəzər saldıqda, siyasətçilərin çıxışlarında tez-tez frazeoloji ifadələr istifadə etdiklərinin şahid ola bilərik. Bir sıra nümunələrə nəzər salaq: *“Some nations may be able to turn a blind eye to atrocities in other countries”* [70, s.97].

Nümunədə göstərilən frazeoloji ifadə Barak Obamanın 2011-ci ildə Liviyadakı hadisələrə dair siyasi çıxışından götürülmüşdür. Bu ifadə metaforik mənada *bir şeyə göz yummaq/görməzdən gəlmək* anlamını daşıyır. B.Obama sətiraltı şəkildə başqa xalqların Liviyada baş verən hadisələrə qarşı səssiz qalmasını məcazi bir dillə vurğulamağa çalışır. Digər tərəfdən isə, bu ifadə Liviyadakı yerli əhalinin demokratik hüquqlarının diqqətə alınmamasına istinad edən bir satiradır.

Başqa bir nümunəyə nəzər salaq: *“You are facing a deaf rock leader who never surrendered easily for this country”* [82, s.89].

Yuxarıdakı nümunə Muəmmər Qəddafinin 2010-cu ildə televiziya verdiyi müsahibədən bir hissədir. Frazeoloji birləşmənin köməyi ilə o düşmənlərinə ziddiyətli bir mesaj yollayır və özünü metaforik olaraq ifadədəki daşa bənzədir eləcə də, öz ölkəsini sonuna qədər müdafiə edəcəyini vurğulayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, siyasətçilər frazeoloji ifadələri öz siyasi şüarlarında və nitqlərində istifadə etməklə yanaşı, afişalarında da yer verirlər. Siyasi afişalarda təqdim olunan frazeologizmlər insanları düşünməyə sövq etməli və lokanik olmalıdır. Bu o deməkdir ki, onlar vizual olaraq diqqət cəlb etməli lakin, oxunması uzun zaman tələb etməməlidir. Frazeologizmlərin afişalarda yığcam formada istifadə edilməsinə baxmayaraq, insanlara təsiri böyük olmalıdır. Buna görə də afişalarda frazeologizmlərə yer verərkən, onu məntiqlə seçməli və nəzərdə tutulan mesajın ötürülməsini təmin etməlidir.

II FƏSİL

İNGİLİS DİLİ FRAZEOLÖGİYASININ LİŊVOKULTUROLOJİ ASPEKTİ

2.1 Frazeologizmlərin yaranmasında etnokulturoloji amillərin rolu.

Frazeologizmlərin etnomədəni aurasının öyrənilməsi xalqların linqvistik mentalitetinin üzərindəki sirr pərdəsini qaldırmağa imkan verən mühüm bir amil hesab edilir. Çünki dildəki frazeologizmlərin etnokulturoloji təhlili onların unikallığı, etimologiyası və milli koloritinin mənşəyini öyrənir. Deməli, dilşünaslıqda qəbul edilmiş perspektivə görə, etnokulturologiya hər bir xalqın dünyanı qavrama koqnisyasını əks etdirməklə yanaşı, həm də tarix boyu yaşadığı real həyat təcrübələrinin dildə inikasını tədqiq edir. Alferinko çox haqlı olaraq qeyd edir ki, baxmayaraq ki, frazeologizmlərin etno-mədəni spesifikliyi problemi yeni bir məsələ deyil, lakin onun əsas koqnitiv-praqmatik mexanizmləri hələ də tam şəkildə öyrənilməmişdir [56, s.48]. Frazeologizmlərin etnomədəni xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ilə əsasən “*koqnitiv frazeologiya*” sahəsi məşğul olur. Burada etnokulturoloji frazeologizmlərin iki vacib aspekti tədqiq olunur: etnik frazeologizmlərin koloriti və onların etnomədəni spesifik mahiyyətini müəyyən edən koqnitiv amillər.

Mədəniyyətlərarası araşdırmalar insanlara naməlum linqvistik mühitlərin problemləri ilə məşğul olmağa kömək edən materiallar təqdim edir. Latpova görə dildəki frazeologizmlərin etnomədəni komponentləri 2 yolla aşkar edilə bilər: 1) ifadənin lüğətdəki tərifinin izahı və ya ixtiyari şərhinin köməyi ilə ; 2) ifadənin leksik komponentlərində olan etno-linqvistik informasiya və konnotasiyaların çıxarılması. Fərqli dillərdəki qəlibləşmiş frazeologizmləri bir-birilə müqayisə etmədən, onların etnomədəni xüsusiyyətlərini tapmaq qeyri-mümkündür [58, s.77].

Nəticədə, ingilis dilinin etnokulturoloji frazeologizmlərinin spesifikliyi özünü bir çox neçə yolla göstərə bilər: a) xalqın mental quruluşunun və milli şüur xüsusiyyətlərində əks olunmasında; b) eyni məzmunun kodlaşdırılmasının etnolinqvistik fərqiində.

Xalqın milli-mədəni kimliyi özünü ən bariz şəkildə frazeologizmlərin tərkibində əks etdirir. Ç.Friz qeyd edir ki, ingilis dilində mövcud olan milli çalarlı frazeologizmlər etnokulturoloji informasiyaları bir növ öz semantika və konnotasiyasına toxuyan eləcə də, xalqın etnomədəni stereotiplərini, mentalitetini və etnik arxetiplərini ifadə edən spesifik dil vahidləri hesab olunur [26, s.155]. Deməli, əksər hallarda frazeologizmlər insanların mövcud reallığı dəyərləndirmə stereotiplərini və dünyaya qiymətləndirici münasibətini əks etdirir. Başqa sözlə, frazeologizmlər xalqın davranış, dini rituallar, adət-ənənə, miflər, mentalitet və yaşam tərzini əks etdirən etnokulturoloji məlumatların məcmusudur. Buna görə də hər hansısa bir xalqın sosial-mədəni həyat təzi haqqında dərin bilik olmadan, onların dilə yanaşma etnopsixologiyası başqa xalqın nümayəndələri tərəfindən heç zaman başa düşülə bilməz.

Mədəniyyət frazeologizmlərin yaranmasının özək daşı hesab edilir və hər biri mənsub olduğu xalqın milli təfəkkürünün məhsulu kimi çıxış edir. Lotmanın fikrincə, dildəki frazeologizmlər nəsildən-nəsilə ötürülərək, bir növ “mədəni yaddaş” rolunu oynayır. Frazeologizmlərin etnokulturoloji spesifikasiyası dedikdə isə - bitki, hiss, heyvan, insan, din, cins, yemək, idman, geyim, gül, hava, xüsusi məkan, bədən üzvləri köməyi ilə yaranan frazeologizmlər daxil edilə bilər [75, s.66]. Sadə bir dillə desək, burada ekstralingvistik və etnolingvistik amillərdən söhbət gedir.

Bildiyimiz kimi, frazeologizmlər dildə uzun müddət mövcud olduğundan, sosial həyatımızın bir çox sferalarına nüfuz edərək formalaşmış. Bu sahələrdən biri isə bədən üzvlərimizin köməyi ilə yaranan frazeologizmlərdir. İngilis dilində bədən üzvlərinin köməyi ilə yaranan frazeologizmlər “*somatik frazeologizmlər*” termini ilə tanınır. Somatizm yunan sözü olub, “soma” - həm insan, həm də heyvana aid bədən mənasını əks etdirir. Qısaca, somatizmlər orqan, bədən hissələrini üzvlərini bildirir və frazeologizmlərin yaranmasında fəal iştirak edirlər [19, s.122]. R.Şubanın apardığı tədqiqatlara görə, ingilis dilində mövcud olan somatik frazeologizmlər ümumi frazeologiyanın təxminən olaraq 15%-ni təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, somatik frazeologizmlər ingilis dilinin söz fondunun ən qədim təbəqəsi hesab edilir. Belə frazeologizmlərə özündə xalqın etnotəfəkkürünü və mentalitetini əks etdirən

mədəniyyət kodu kimi yanaşılır. Dil istifadəçilərin antroposentrik perspektivinə görə, somatik frazeologizmlərin ən azından bir komponenti bədən üzvü ilə bağlı olmalıdır. Somatik frazeologizmlər hər bir dilin frazeologiyasının milli, mədəni, tarixi və etnik mənşəyini əks etdirir [59, s.99].

İngilis dilində milli-mədəni özünəməxsusluğu əks etdirən somatizmlərdən biri “hand” sözüdür. Həmçinin “head”, “eye”, “tongue” “heart”, “foot”, “ear”, “nose”, “face” və “finger” kimi somatizmlərə də tez-tez rast gəlinir [77, s.234].

Qeyd etdiyimiz kimi, ingilis dilində ən çox rast gəlinən somatizm “hand” sözüdür. “Hand” sözü ingilis xalqının təfəkkür və mental yanaşmasına görə bacarıq, kömək, hakimiyyət, əlaqə, mübadilə, güc və liderliyin simvolu olub, xalqın özünəməxsus tarix hadisələri və etnotəfəkkürünü əks etdirir. Bəzi misalların etimologiyasına nəzər saldıqda bunu aydın şəkildə görmək mümkündür: “*hand to mouth*”- bir çox mənbələrə görə bu ifadə 1600-cü ildə İngiltərədə baş verən aclıq və qıtlıq dövrü ilə bağlıdır. Belə ki, o dövrdə yemək o qədər az idi ki, yerli xalq nə vaxt yeməyə bir şey əldə etsə, bir başa əlləri ağızlarına gedirdi və yeməyi sonraya saxlamaq kimi bir imkanları olmurdu. “*have blood on one’s hands*” – hərfi mənada “*bir kəsin həyatına son vermək/ölümündə əli olmaq*” anlamlarını ifadə edir. Bu ifadə ingilis roman və filmlərində yazıçılar tərəfindən tez-tez istifadə olunur. Həmçinin yerli məhkəmələrdə də hakimlərin arasında populyar bir frazeologizmdir. Maraq doğuran bir digər ifadə isə “*hands down*” frazeologizmidir. İfadənin etimologiyası 19-cu əsr Britaniyasında çox populyar olan at yarışları ilə bağlıdır. Belə ki, o dövrdə yerli qəzetlərin idman səhifələrində qalib gələn atların siyahısı “*hands down*” başlığı altında verilirdi ,yəni bu atların qalib gəlməsi o qədər dəqiqdir ki, jokey finiş xəttini keçməzdən əvvəl rahatlaşa və atın cilovun aşağı buraxa bilər. Diqqət çəkən bir digər ifadə isə “*the black hand*” frazeologizmidir. Hərfi mənada “*hədə-qorxu gəlmək*” anlamlarını təəcəssüm etdirir. İfadənin kökəni hələ 1750-ci illərdəki Neapol Krallığına gedib çıxma bilər. Lakin ən çox 1880-ci illərdə ABŞ-da Amerikan mafiozları və İtalyan immiqrantları tərəfindən yaradılmış təşkilatın yaranması ilə bağlıdır. Belə ki, təhlükəli qanqsterlərdən təşkil olunan bu yeraltı

cəmiyyətinin simvolu “qara əl” idi. Yerli əhali arasında cinayət fəaliyyəti ilə məşğul olan və terror təbliğatları aparan qanunsuz bir cəmiyyət kimi tanınırdı [91, s.88].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ingilis dilində digər bədən üzvlərinin köməyi ilə yaranan somatik frazeologizmlər də az deyil və onların hər biri ingilis xalqının adət-ənənələrini, milli-mədəni psixologiyasını və müəyyən hissləri ilə əlaqədar yaranır. Məsələn: “find a way into heart”, “heart goes out to”, “with a sinking heart” və s. Deməli, “heart” komponentli frazeologizmlər – insani keyfiyyət, cəsarət, emosiya, qorxu, sevgi, ehtiras, bir məkanın mərkəzi və insan ruhunun rəmzi kimi istifadə olunur [73, s.88]. Onlardan bəzilərinin əks etdirdiyi milli-mədəni aspektlərə nəzər salaraq, “*heart of gold*”- hərfi mənada “qızıl xasiyyətli olmaq” anlamını daşıyır. Bu ifadə tez-tez ingilis xalqı tərəfindən bir kəsin yaxşı insan olduğunu vurğulamaq üçün istifadə edilir. Müsbət mənaya malik güclü bir tərif olan bu ifadə qızılın xalq tərəfindən yüksək qiymətləndirilən metal olması ilə bağlıdır. İlk dəfə 1500-cü ildə Şekspirin “*Henry V*” pyesində istifadə edilmişdir. “Cross my heart” - bu ifadə sırf olaraq, xristian dinində and içmə mərasimində istifadə olunan xaçla bağlı olaraq yaranmışdır. Belə ki, and içmə mərasimi zamanı ingilis xalqı əllərini sinəsinin üzərində çarpaz şəkildə tutaraq, göyə Allaha doğru qaldırıldığı əl jestləri ilə müşaiət olunur. Hərfi tərcüməsi “ürəkdən demək/ bütün qəlbiylə söyləmək” anlamlarını təcəssüm etdirir.

Gözlər də həmçinin duyğuların və hisslərin ən böyük ifadəçisidir. Buna görə də “eyes” komponenti ilə yaranan frazeologizmlər əsasən, emosiya, həyəcan, müşahidə, kimisə izləmək və s kimi mənaları simvollaşdırır [42, s.75]. Onlardan bəzilərinin etimologiyası yerli xalqın həyat tərzini, geyim və tarixi hadisələri ilə əlaqədardır. Məsələn: “*pull the wool over eyes*” – frazeologizmi amerikanizmdir və hərfi mənada “gözdən pərdə asmaq/aldatmaq” kimi metaforik anlamlarda istifadə edilir. Bu ifadə 17-ci əsrdə həm kişilər, həm də qadınlar üçün dəbdə olan yun pariklərin taxılması ilə bağlıdır. Əsasən məhkəmələrdə tez-tez pariklər hakimlərin gözlərinin üstünə sürüşüb düşürdü və fürsətdən istifadə edən ağıllı vəkillər cəld şəkildə bəzi sənədləri saxtaları ilə əvəz edirdi. Bu ifadə həmçinin o dövrdə İngiltərədə geniş vüsət alan quldurluq strategiyası ilə də bağlıdır. Belə ki, oğrular birisini qarət etmək istədikdə, pariki

həmin insanın gözlərinin üstünə çəkirdi. *“Keep eyes peeled”*- ifadəsi İngiltərədə polis təşkilatının qurulduğu ilk zamanlarla bağlıdır. Belə ki, 1829-cu ildə daxili işlər naziri Ser Robert Peel Londonda ilk peşəkar polis qüvvəsi olan “Metropolitan Police Force” təşkilatının əsasını qoydu. Çox keçməmiş, burada fəaliyyət göstərən polislər bütün məlumatları Robert Peelere çatdırdığına görə yerli xalq tərəfindən “Peelers” ləqəbi adlandırılırdılar. Hərfi mənada “gözdə-qulaqda olmaq” anlamını əks etdirir.

İngilis dilində “teeth” komponentli somatik frazeologizmlər güc, müdafiə və zorakılığın simvolu kimi başa düşülür. Məsələn: *“armed to the teeth”* – bir çox mənbələrə görə ifadə 1600-cü illərdə Port Royal Yamaykada yaranıb və ingilis dəniz quldurları ilə əlaqələndirilir. Belə ki, dəniz quldurları tez-tez gəmiləri qarət etdiklərindən, əllərində, ciblərində, hətta əlavə güc üçün dişlərinin arasında bıçaq və silah gəzdirdilər. Hərfi tərcüməsi *“təpədən-dırnağa qədər silahlanmaq”* olan bu frazeologizm, mümkün şəraitdə maksimum sayda silah daşımaq deməkdir. Daha bir misalə nəzər salmaq, *“bite your tongue”* frazeologizmi ilk dəfə 1950-ci ildə Şekspirin “Henry VI” pyesində istifadə edilmişdir. Ehtimal olunur ki, dili dişlərin arasında tutaq, danışmaq mümkün olmayacaq. Hərfi mənada “dilini saxlamaq / ağızına su alıb oturmaq” anlamlarını təcəssüm etdirir.

İngilis xalqının mentalitetinə və etnoloji psixologiyasına görə “head”(baş) və “brain”(beyin) sözü ilə yaranan somatik frazeologizmlər əsasən zəka, şüur və intellektuallığın rəmzi kimi çıxış edir. Məsələn: *“to stuff smb’s head”*- bir kəsin ağına girmək, *“beat one’s brains out”*- boş bir işlə məşğul olmaq, *“have something on the brain”*- ağında bir şey olmaq, *“bury one’s head in the sand”* - nəyisə görməzdən gəlmək [78, s.55]. Onlardan bir neçəsinin etimologiyasına nəzər yetirək: *“a heads up”* – frazeologizmi 20-ci əsrin əvvəllərində İngiltərədə beysbol oyunçuları arasında istifadə olunan spesifik və populyar bir termin idi. Belə ki, bu ifadə oyunçuları meydançada ayıq saxlamağa və topun oyuna daxil olduğunu göstərməyə xidmət edirdi. Diqqət cəlb edən bir digər maraqlı ifadə isə *“head in the clouds”* frazeologizmidir. İfadənin etimologiyası 1600-cü illərdə İngiltərədə yeni inkişaf etməyə başlayan aviasya sahəsi ilə bağlıdır. Belə ki, o dövrdə buludlar və uçmaq insanlar üçün əlçatmaz hesab edilirdi. Bu baxımdan, yerli əhali arasında bir

insan axmaq və ya qeyri-mümkün fikir səsləndirdikdə, ona qarşı bu ifadəni istifadə edirdilər. Hərfi mənada “ağlı havada olmaq” mənasını əks etdirir.

Zoonim komponentli frazeologizmlər frazeologiyanın nəhəng təbəqəsi olub, ən geniş yayılmış formalarından biri hesab edilir. Tərkibində heyvan adı olan frazeologizmlərin əksəriyyəti hər bir cəmiyyətin düşüncə tərz, etnik-fəlsəfi baxışları, dünyagörüşü, heyvanlara qarşı münasibəti, mədəni xüsusiyyətlərini ortaya qoyur və universaldırlar. Buna görə də bəzi heyvan komponentli frazeologizmlərin başqa bir dilə tərcüməsi mədəni fərqliliklərə görə çox sayda anlaşılmazlıqlar yarada bilər [74, s.93]. İngiltərənin vəhşi təbiətində rast gəlinən bir çox heyvanlara dünyanın başqa ölkələrində rast gəlinmir. Məhz, heyvan komponentli frazeologizmlərində milli-mədəni özünəməxsusluğu da bununla bağlıdır. Beləliklə, tərkibində heyvan adı olan frazeologizmlər xalqın yanaşma və qavrama tərzinə görə müsbət və mənfi konnotasiyalarda istifadə edilə bilər.

Nyumark hesab edir ki, ingilis dilində mövcud olan heyvan komponentli frazeologizmlər əsasən arzuolunmaz və aşağısəviyyəli vərdişləri təsvir etmək üçün istifadə olunur. Maraqlı məqam budur ki, başqa dillərdə ifadələrin tərkibində vəhşi heyvanlar üstünlük təşkil etdiyi halda, ingilis dilində heyvan komponentli frazeologizmlər əsasən “cow”, “sheep”, “donkey”, “dog”, “cat”, “rabbit”, “bird”, “horse” kimi ev heyvanları ilə əlaqədar yaranmışdır [40, s.134].

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis xalqının etnotəfəkkürünə görə tərkibində “wolf”, “horse”, “ox”, “sheep”, “ram”, “lion”, “tiger” heyvan adları olan frazeologizmlər adətən *güc, sədaqət, müdafiə, cəsarət* kimi yüksək insani keyfiyyətləri simvollaşdırır [75, s.34]. Buna əks olaraq, “a donkey”, “elephant”, “a pig”, “a possum”, “a fox”, “a dog”, “a crocodile”, “a goat”, “a snake” kimi heyvan adları isə *riyakarlıq, simiclik, cəhalət, alçaqlıq, hiyləgərlik və bacarıqsızlıq* kimi mənfi insani keyfiyyətlərin rəmzidir [65, s.35].

Gördüyümüz kimi, zoonimalistik frazeologizmlər mənsub olduğu xalqın heyvanların zahiri görkəmi, vərdişləri və davranışları üzərində çoxəsrlik müşahidələrini əks etdirir bir sözlə, yerli xalqın öz “*kiçik dostlarına*” qarşı münasibətini göstərir.

Onlardan bəzilərinin xalqın mədəni həyatı ilə bağlı yaranma səbəbləri və etimologiyasına nəzər salmaq: “*doggie bag*” – ifadənin yaranma səbəbi ikinci dünya müharibəsi zamanı qida qıtlığının yayılması ilə bağlıdır. Belə ki, həmin dövrdə London və San-Fransiskoda kafe və restoran sahibləri yemək israfını azaltmaq üçün bütün qida qalıqlarını torbaya yığaraq, “Pet Pakits” və ya “Bones for Bower” başlığı altında ev heyvanları üçün satışı qoyurdu. Daha sonra müharibənin bitməsinə baxmayaraq, bu ənənə restoran sahibləri arasında qalmaqda davam etdi. Digər bir maraqlı məqam isə “*to grin like a Cheshire cat*” ifadəsi ilə bağlıdır. Bu frazeologizmin yaranması bir vaxtlar İngiltərədə yerləşən “Cheshire” adlanan kənddə “*gülümsəyən pişik formalı*” uşaq pendirlərinin istehsalı ilə əlaqəlidir. Bu pendirin yeyilmə üsulu pişiyin quyruğundan baş hissəsinə doğru idi. Nəticədə, uşaqlar pendiri yeyərkən ən sona hər zaman pişiyin böyük təbəssümü olan hissəsini saxlayırdılar. İfadənin hərfi tərcüməsi azərbaycan dilində “*dişini ağartmaq*” şəklindədir.

Adı hər kəsdə maraqlı doğuran digər bir ifadə isə “*to have a frog in one’s throat*” frazeologizmidir. İlk dəfə 1800-cü illərdə ABŞ-da ortaya çıxan bu ifadə həmin dövrdə insanlar arasında geniş vüsət alan bronxial xəstəliklərə istinadən yaranmışdır. Belə ki, bronxial xəstəlikdən əziyyət çəkən insanların səsinin batması və xırıltılı olması metaforik olaraq, qurbağaların çıxardığı səslərə bənzədilirdi. Azərbaycan dilində hərfi tərcüməsi “*səsi batmaq/boğazı qıcıqlanmaq*” şəklindədir. Başqa bir ifadəyə nəzər salmaq, “*to get someone’s goat*” – frazeologizmi 19-cu əsrdə kişilər arasında populyar idman növü olan at yarışları ilə bağlıdır. Belə ki, atların üzərində sakitləşdirici effekti olduğu düşünülməyən keçilər, yarışdan bir gecə əvvəl stresli və həyəcanlı olan atların yanına tövləyə qoyulurdu. Lakin, bəzən qarşı komandadan olan rəqiblər atları psixoloji incitmək və yarışda qalib gəlməmələri üçün keçini gecə oğurlayırdılar. Hərfi mənada “*bir kəsin əsəbi ilə oynamaq/ cin atına mindirmək*” anlamlarını ifadə edir [79, s.101].

“*Birds of passage*” – ifadəsi 1840-cı illərin əvvəllərində ABŞ-dan, Asiya və Avropaya fəhlə kimi gedən müvəqqəti ingilis miqrantlarını təsvir etmək üçün istifadə olunurdu. Çox keçməmiş, texnologiyanın və sənayeləşmənin inkişafı ingilis mühacirlərini öz vətənlərinə qayıtmağa həvəsləndirdi. Mühacirlərin kütləvi gəlişi

ölkədə bir sıra iğtişəşlərə səbəb oldu. Buna görə də 1924-cü ildə Conson Reed tərəfindən ölkəyə ingilis miqrantların qəbulu dayandırıldı. Bu hadisə quşların köçlərini xatırlatdığı üçün ingilis mədəniyyətində “*birds of passage*” şəklində adlandırılırdı.

“*An albatross round his neck*” – bu ifadə ilk dəfə Samuel Taylorun 1978-ci ildə dərc olunan “*The Rime of Ancient Mariner*” poemasında istifadə edilmişdir. Belə ki, o dövrdə albatrosları güllələyən hər hansısa bir şəxs cəza olaraq, ictimai yerdə öldürdüyü albatrosu boynundan asaraq daşımağa məcbur idi. İngiltərədə dənizçilər arasında yayılmış qədim əfsanəyə görə albatrosların öldürülməsi bədbəxtlik nişanəsidir və lənətin pozulmasının tək yolu ölü albatrosun qatilin boynuna asılmasıdır. Bu ənənə dənizçilər arasında cinayətkarın etdiyi əməli bir daha unutmaması üçün mükəmməl bir cəza növünə çevrilmişdi. Hərfi tərcüməsi “*ayaq bağı olmaq*” və ya “*başı bəlaya girmək*” olan bu frazeologizm əsasən yaşlı nəsillər tərəfindən tez-tez istifadə edilir.

“*As mad as a hen*” – ifadənin etimologiyası 1800-cü illərin əvvəllərində ABŞ-da fermerlər arasında yayılan bir ənənəyə əsaslanır. Belə ki, fermerlərə görə toyuqlar yumurtavermə periodunda tez-tez bir çəllək suya batırılarda onların əti və yumurtası daha dadlı olur. Nəticədə, toyuqların hər dəfə suya salınması onların qışqıraraq mənfi reaksiya verməsinə səbəb olurdu. Hərfi mənada “*qan beyninə vurmaq*” və ya “*cin atına minmək*” deməkdir.

İngilis mədəniyyətində bitki adları yalnız bitkilərin özlərini ifadə etmək üçün istifadə olunmur. Bununla yanaşı, bitki komponentli frazeologizmlər aid olduğu xalqın milli-mədəni təfəkkürünün özünəməxsusluğunu və etnopsixologiyasını nümayiş etdirir. Bitki tərkibli frazeologizmlər dilçilərin diqqətini hər zaman çəkmişdir. Çünki bitki komponentli frazeologizmlərin öyrənilməsi bizə həmin xalqın birbaşa milli düşüncə tərzindən və təbiətə yanaşma psixologiyasından xəbər verir. Dilçilik aspektində komponentlərindən biri bitki adından ibarət olan ifadələr “*fitonimlər*” adlanır. *T. Atrana görə bitkilər düşüncə konsepsiyalarımızı təmsil edən vacib elementlərdir və onlar özünü dilə yansımada birüzə verir* [83, s.64].

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilində bütün bitki növlərinin frazeologizm yaratma imkanı yoxdur, bu hal dildən-dilə fərqlənir. Yəni, eyni növ bitkinin adı bir dildə daha çox frazeologizmlərin yaranmasında istifadə olunduğu halda, digər dillərdə bu hadisəyə rast gəlinməməsi təbii hesab edilə bilər. Bu proses birbaşa xalqların fərqli mədəniyyət və dünyagörüşünə mənsub olması ilə bağlıdır. Məsələn, A.I.Molotkovun apardığı araşdırmaya görə ingilis dilində bitki komponentli frazeologizmlərin bir çoxu atalar sözləri, əfsanələr, nağıllar, tarixi hadisələr və milli-mədəni təfəkkürün hesabına yaranır. Bitki komponentli frazeologizmlər dil daşıyıcılarının hər bir sosial qruplarına aid ola bilər. Bu bir daha onu göstərir ki, bitki tərkibli frazeologizmlərin bəziləri ingilis dilində ümumilli formada istifadə edildiyi halda, bəziləri isə məhdud və ya məhəlli çərçivədə istifadə edilir [66, s.59].

İngilis dilində bitki komponentli frazeologizmlərin, xüsusilə tərkibində mədəni bitki adları olan frazeologizmlərin tədqiqi müəyyən zaman dilimlərində dilçilərin və tədqiqatçıların diqqət yetirdiyi sahələrdən biri olmuşdur. Çünki herbalizm tərkibli frazeologizmlər aid olduğu xalqın əkinçiliklə bağlı arxeoloji həyatı, təbiətə qarşı milli-mədəni təfəkkürü, etnopsixoloji yanaşması, həyat tərzini, mədəni həyatının xüsusiyyətləri və adət-ənənələrini nümayiş etdirməklə bərabər, eyni zamanda dil və etnik münasibətlərin üzərindəki sirr pərdəsini qaldırmağa kömək edir.

Ümumiyyətlə, hər bir cəmiyyətin uzunmüddətli inkişafı ilə birlikdə bitkilər tədricən dərin mədəni təsirlərə və estetik dəyərlərə sahib olurlar. İngilis xalqının əsrlər boyu qazandığı təcrübəsinə əsasən bitkilər və onlarla bağlı yarana ifadələr insanların zahiri görünüşlərinin, şəxsiyyətlərinin, ideyalarının, duyğularının, psixologiyalarının və yaşam tərzlərinin əksi olmuşdur [61, s.45]. İngilis dilində bitki tərkibli frazeologizmlərin yaranmasının bir sıra etnokulturoloji səbəbləri vardır və bu mədəni səbəblər ingilis dilindəki herbalizm frazeologizmləri digər dillərdən fərqləndirir. Həmin mədəni səbəblərin bəzilərinə nəzər salaq:

İlk olaraq, ingilis dili uzun müddət ərzində Xristian dini, qədim Yunan və Roma mədəniyyətinin təsiri altında olmuşdur. Buna görə də tərkibində bitki adı olan bir çox frazeologizmin kökü qədim Yunan və Roma mifologiyaları ilə bağlıdır. Misal olaraq, “under the rose” (saman altından su yeritmək) və ya “rest one’s laurels”

(qınına çəkilmək) kimi ifadələr buraya aid edilə bilər [86, s.54]. Həmçinin, İncil kitabında ingilis mədəniyyətində və fitonim tərkibli frazeologizmlərin yaranmasında rolu böyükdür. Belə ki, “wear the willow” və ya “as a tree falls, so shall it lie” kimi ifadələr müqəddəs kitabın müxtəlif ayətlərindən götürülmüşdür [48, s.77].

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilində bitki tərkibli frazeologizmlərin yaranma səbəblərindən bir digəri isə insanların gündəlik həyatından və sosial-mədəni təcrübələrindən qaynaqlanır. Bu yolla yaranan frazeologizmlər daha çox danışiq dilində tez-tez istifadə edilir. Misal olaraq, “stop and smell the roses” –həyatın dadını çıxarmaq, “to cut one’s own grass” - tikanlarından azad olmaq və ya “herbs and cream” – yağ-bal içində olmaq kimi ifadələr buraya aid edilir. Məsələn, “herbs and cream” ifadəsinin yaranma səbəbi amerikalıların gündəlik həyatlarında otlu və kremli qidalardan tez-tez istifadə etmələri ilə bağlıdır və hər ikisinin birləşməsinin müsbət mənə daşdığını düşünürlər.

Bildiyimiz kimi, hər bir xalqın və cəmiyyətin özünəməxsus mədəni estetikası vardır. Məsələn, Çinlilər bitkidən metafora kimi istifadə etməyi sevirlər, bu da çin dilində bitki tərkibli frazeologizmlərin sayını ingilis dili ilə müqayisədə daha çox edir. Lakin, ingilis və amerika xalqları bitkilərə daha çox simvolik mənalar yükləməyi və sırf təbii atributları təsvir etmək üçün istifadə etməyi sevirlər. Məsələn, onlar gözəl bir qadını təsvir etmək üçün “*rose*” “*lily*” “*peony*” və ya “*peach*” kimi sözlərdən istifadə etməyə üstünlük verirlər : “*lilies and roses*” –saf və zərif olmaq “*as beautiful as a tulip*”- lələ kimi gözəl “*as fair as a rose*”- və “*blush like a peony*” [31, s.54].

Bəzi bitki tərkibli frazeologizmlərin yaranma səbəbləri və etimologiyalarına nəzər salaq:

“*to beat around the bush*” – ifadəsi 1700-cü illərdə İngiltərədə geniş vüsət alan ovçuluqla bağlı yaranmışdır. Belə ki, o dövrdə ovçular atəş etməzdən əvvəl kolluqlarda heyvan olub-olmadığını yoxlatmaq üçün pul müqabilində xüsusi adamlar tuturdular. Həmin adamlar ovçular kola atəş etmədən öncə uzun bir çubuqla kolluqda heyvan olub-olmamasını yoxlayaraq ovçulara bildirirdi. Ovçular kolları birbaşa

vurmaqdan çəkinirdi, çünki bu bəzən təhlükəli hesab edilirdi. Məsələn, bir arı yuvasını oxla parçalamaq və ya nəhəng bir heyvana güllə ilə atəş etmək həmin gün üçün ova son qoya bilərdi. Azərbaycan dilində hərfi mənada “*mıxa-nala vurmaq*” və ya “*sözü fırlatmaq*” kimi başa düşülür.

“*Make hay while the sun shines*” – adı hər kəsdə maraqlı doğuran bu atalar sözü orta əsrlər İngiltərəsində fermerlərlə bağlı olaraq yaranmışdır. Bu dövrdə fermerlər otları biçmək, toplamaq və qurutmaq üçün günlərlə tarlada zaman keçirirdilər. Otların hazırlanması prosesi quru və günəşli hava şəraitində edilməsi vacib idi, çünki nəmli və yağışlı hava otları məhv edə bilərdi. Ertəsi günün yağış yağıb-yağmayacağını proqnozlaşdırmaq fermerlər üçün çətin idi. Buna görə də fermerlər səhər tezdən günəş açan kimi oyanıb, isti havadan maksimum yararlanmağa çalışırdı. Hərfi tərcüməsi “fürsətdən istifadə etmək” kimi başa düşülür.

“*A bunch of orchids*” – qədim İngilis təbabətində orkide öskürək və ağciyər xəstəliklərini müalicə etmək üçün istifadə edilirdi. Həmçinin, xalq arasında inanılan müxtəlif miflərə görə hansı qadın hamilə olarkən orkide gülünün yarpaqlarını yeyərsə, o dünyaya mütləq şəkildə oğlan uşağı gətirəcəkdir. Buna görə də . Hərfi tərcüməsi “bir kəsə möcüzə bəxş etmək” olan bu frazeologizm gənclər tərəfindən tez-tez istifadə edilir.

Frazeologizmlərin milli və etnokulturoloji izlərinin özünü birüzə verdiyi sahələrdən biri isə coğrafi adlardır. Buraya ingilis mədəniyyəti ilə bağlı olan bütün kənd, şəhər, ölkə, dəniz, okean, çay, ada və bir çox yer bildirən frazeoloji ifadələr daxildir. Onların əksəriyyəti müəyyən milli, mədəni və tarixi hadisələrin baş verdiyi məkanlarla əlaqəli olaraq yaranmışdır. Toponim frazeologizmlərin bir neçəsinin etimologiyasına nəzər yetirək:

“*As American as apple pie*” – ifadənin ilk dəfə 1800-cü illərin əvvəllərində istifadə edilməsinə baxmayaraq, ikinci dünya müharibəsinə qədər yerli əhali arasında populyar deyildi. Belə ki, ikinci dünya müharibəsi zamanı jurnalistlər ingilis əsgərlərindən döyüş motivasiyalarının nə olduğunu soruşanda, əsgərlər buna cavab olaraq “*America and apple pie*” deməsi o dövrdə ifadənin əhali arasında məşhurlaşmasına səbəb oldu. O vaxtdan bəri bu frazeologizm vətənpərvər sayılan

hər kəs üçün istifadə olunur. Hərfi tərcüməsi “*tipik bir amerikalı olmaq*” kimi başa düşülür.

“*Silicon Valley*” – adı hər kəsdə maraqlı yaradan bu frazeologizm Kaliforniyada San-Fransiskonun cənubunda bir bölgəyə aiddir. Bu ifadə ilk dəfə 1970-ci illərin əvvəllərində regionun bütün müasir mikroprosessorlar və texnologiyalarla əlaqəsi səbəbindən yaranmışdır. Ərazi orada yerləşən çox sayda texnologiya şirkətləri ilə diqqət çəkir. Bir sözlə, “Silicon Valley” frazeologizmi Amerikanın texnologiya mərkəzinin rəmzidir.

“*in Queer Street*” – ingilis xalqının mifoloji inancına görə “Queer Street” həyatda çətinliklərlə üzləşən insanların yaşaması lazım olan xəyali bir küçədir. Bu ifadə 1811-ci ildən bəri müxtəlif bədbəxtlikləri ifadə etmək üçün istifadə olunur, lakin onun əsas istifadəsi maliyyə çətinliyi çəkən insanlara istinad etmək üçün olmuşdur. Hərfi tərcüməsi “borc içində üzmək” və ya “başı bəlada olmaq” kimi başa düşülür.

“The land of Nod” – müxtəlif mifoloji inanclara görə bu məkan yuxuya getdikdən sonra səyahət etdiyimiz mifik bir diyardır. İfadənin yaranması müqəddəs İncildə “Nod” adlanan məkanla bağlı olaraq yaranmışdır. Belə ki, İncilə görə bu məkan Qabilin qardaşı Habilin öldürüldükdən sonra Allah tərəfindən cəza olaraq göndərildiyi yerdir. Bu məkanın real olub-olmaması və ya harada yerləşdiyi heç bir mənbədə qeyd olunmayıb.

Gördüyümüz kimi, ingilis dilində frazeologizmlərin etno-milliy, etno-kulturoloji və unikal xüsusiyyətləri özündə təcəssüm etdirməsi, frazeoloji somatizmlər, toponimlər, fitonimlər, zoonimlər, milli geyim və yeməklərlə bağlı yaranan frazeologizmlərin semantik mərkəzini parlaq şəkildə təsvir etməyə imkan verir. Bu bir daha onu göstərir ki, frazeologizmlərin milli-mədəni çərçivədə qavranılması təkcə ingilis dilində mövcud olan frazeoloji birləşmələri deyil, həm də qədim və müasir ingilis mədəniyyətini başa düşməyi təmin edir. Tədqiqatçılar və dilşünaslar frazeologizmlərin etnokulturoloji spesifikasiyasını araşdırarkən bir sıra suallara cavab tapmağa çalışırlar: dil və mədəniyyətin bir-bir ilə necə uyğunlaşdığı; dilin insan şüuru

vasitəsilə dünyanı necə əks etdirməsi; fərdi və kollektiv mentalitetin dildə necə əks olunduğunun vurğulanması və s.

2.2. Frazelogizmlərin milli-mədəni spesifikasiyasının tərcümədə saxlanması prinsipləri

Məlumdur ki, tərcümə dillərarası ünsiyyət vasitəsi olub, dünyadakı bütün insanların bir-birilə informasiya, xəbər, mədəniyyət və tarixini paylaşmasına imkan verən mühüm bir vasitədir. Daha dəqiq desək, tərcümə bir sözün və ya mətnin üslubi, semantik, pragmatik və mədəni xüsusiyyətlərinin digər bir dildə maksimum səviyyədə əks etdirilməsi və ötürülməsi prosesidir. Nidaya görə *“tərcümə bir dilin verbal simvollarının ikinci bir dilə şərh prosesi”*. Qloballaşma dövrünün tələbi və dövlətlərin multikulturalizm siyasətinə görə tərcümə hazırda mədəniyyətlərarası körpü rolunu oynayır [49, s.66].

İngilis dilinin böyük bir hissəsini təşkil edən frazeologizmləri başqa bir dilə tərcümə etmək hər zaman tərcüməşünaslar üçün aktual və problemlə məsələlərdən biri olmuşdur. Çünki frazeoloji vahidlərin tərcümə prosesi ciddi məsuliyyət, savad və bacarıq tələb edir. Hətta, Yu.İ. Lvin metaforik bir dillə frazeologizmləri tərcüməçilər tərəfindən tapılması vacib olan *“linguistics puzzles”* yəni, *“lingvistik tapmaca”* şəklində adlandırmışdır [47, s.89].

Bu sahədə özünü biruzə verən ən əsas problemlərdən biri isə tərcümə zamanı frazeologizmlərin milli-mədəni ruhunun qorunması və onun başqa dilə təhrif edilmədən düzgün kodlaşdırılması yəni, tərcümə edilməsidir. Mədəniyyət və onun tərcümə prosesinə olan təsiri tərcüməçinin, eləcə də tərcümənin uğurlu olmasına ən böyük maneədir. Çünki müxtəlif mədəniyyətlərdən olan dil daşıyıcıları dünyanı fərqli şəkildə qavrayır və ətraflarında olan hadisələri fərqli konsepsiyalarla adlandırırlar. Başqa sözlə, kulturoloji bağlılıq və spesifikasiq konkret olaraq, hər bir xalqın öz mədəni mühitinə əsasən yararır.

Cəmiyyətin etnomədəni kökəni öz əksini dildə tapdığına görə tərcüməçi mədəniyyətlərarası ünsiyyət yaratmaq üçün lingvistik bilik və xüsusi peşəkarlıqdan əlavə, iki dilində milli-mədəniyyətlə əlaqədar xüsusiyyətlərinə -

etnotəfəkkür, folklor, məişət, tarixi, dini-əxlaqi, coğrafi və ictimasi-siyasi məlumatlarına sahib olmalıdır [1, s.42]. Əks halda, tərcümə oxucuda digər xalqın etnotəfəkkürü, milli-mədəni perspektivi, tarixi və ya sosial həyatı ilə əlaqədar çox yalnış bir təəssüratın yaranmasına gətirib çıxara bilər. S.Vajiçkova və L.Krame mədəniyyətlərarası bu cür etnokulturoloji fərqlilikləri “*xalq stereotipləri*” ilə əlaqələndirmişdir.

Frazeologizmlərin tərcüməsinin milli-mədəni perspektivləri hələ də ətraflı şəkildə dərinlən öyrənilməmişdir. Bu sahədə ətraflı araşdırma aparan az saylı dilşünaslardan biri Piirainendir. O, Baker və Nyumarkın irəli sürdüyü “*mədəni təsir*” bölgüsünü daha da inkişaf etdirərək, frazeologizmlərin əsasında duran altı əsas mədəni aspektin təsnifatını vermişdir. Onların hər biri tərcümə prosesində böyük rola malikdir. Buraya aiddir: 1) *ədəbi mədəniyyət* – məsələn, frazeologizmlərin Uilyam Şekspir kimi müəlliflərin əsərləri əsasında yaranması; 2) *din və mifoloji mədəniyyət*- frazeologizmlərin Quran, İncil, batıl inanclar, əfsanələr və xalq xurafatları əsasında yaranması; 3) *milli-mədəni simvollar*- bir məfhumun nəyisə bildirmək üçün simvolik mənada istifadə edilməsi. Rəng, rəqəm və s buraya aid edilə bilər. Misal olaraq, qədim misirdə qırmızı rəngin ölüm simvolu olması və ya göy rəngin amerika mədəniyyətində kədər və depressiya bildirməsi kimi; 4) *maddi mədəniyyət*- xalqın yerli mətbəxi və adət-ənənə əsasında yaranan frazeologizmlər. Məsələn: *tvaruzky*; 5) *sosial mədəniyyət* - evlilik, sevgi, insanlara qarşı münasibət əsasında yaranan frazeologizmlər; 6) *ekoloji mədəniyyət* – buraya ölkənin flora, fauna, iqlim, heyvanlar aləmi əsasında yaranan frazeoloji vahidlər daxildir. Məsələn, çex dilində tez-tez istifadə olunan “*ricka*” (kiçik çay) ifadəsinin başqa dildə adekvat ekvivalentinin olmaması kimi nümunələr buraya aid edilə bilər [28, s.77]. Lakin buna əks olaraq, 2008-ci ildə Armellino milli-mədəni komponentli frazeologizmlərin təsnifatını 3 əsas kateqoriyaya bölmüşdür: 1) tarixi , 2) sosial və 3) dini. O hər bir kateqoriya haqqında geniş məlumat verərək, onları müxtəlif alt kateqoriyalara ayırmışdır.

Dildə mövcud olan frazeologizmlərin bir çoxunun etimoloji müstəvidə tədqiq olunması onların yaranmasını mümkün edən şəraitlə əlaqədar sual altında qalan

nüanslara işıq salır və müasir dil daşıyıcıları üçün mənası qaranlıq olan frazeologizmlərin üzərindən sirri götürməyə icazə verir [32, s.76]. Bu mənada, ingilis dilində xalqın milli-mədəni təfəkkürünü əks etdirən bəzi frazeologizmlərin etimologiyasına və yaranma səbəblərinə nəzər yetirək :

“*Send someone to Coventry*” – bu ifadənin milli xüsusiyyəti onun spesifik bir məkan adı daşması ilə bağlıdır və real hadisəyə əsaslanır. Təbii ki, bu ifadəni hərfi mənada başa düşmək asandır, lakin onun milli-mədəniyyətlə bağlı yaranan frazeoloji anlamını dərk etmək çox çətindir. Əgər bu frazeologizm bir şəxsə qarşı müəyyən bir qrup daxilində istifadə olunarsa, həmin şəxsin hansısa pis bir hərəkətinə görə cəza olaraq onunla danışmaqdan imtina edirlər deməkdir. Bəs niyə Koventri? - ifadənin etimologiyasına nəzər saldıqda deyə bilərik ki, bu frazeologizmin yaranması 1642-1649-cu illərdə baş verən İngiltərənin vətəndaş müharibəsi dövrü ilə əlaqələndirilir. Belə ki, həmin dövrdə parlament tərəfdarları kralın dəstəkçilərindən bəzilərinə öldürür, bəzilərinə isə Koventridəki həbsxanaya göndərirdilər. Bu hekayəyə ilk dəfə Klarendonsun “True Historical Narrative of the Rebellion and Civil Wars in England” adlı povestində rast gəlinib. Hal-hazırda cəza vermək mənasında istifadə olunur.

“*Dutch courage*” - hərfi tərcüməsi maraqlı doğuran bu frazeologizmin idiomatik mənası tamamilə başqa anlam daşıyır. Əslində, ingilis dilində bu ifadə alkoqol qəbulu ilə əldə edilən cəsarət və ya gücü əks etdirir. Terminin etimologiyası 17-ci əsrdə İngiltərə-Hollandiya müharibələrinə istinad edir. Belə ki, bu dövrdə döyüşdən əvvəl holland-ingilis əsgərləri sakitləşdirici və cəsarətləndirici təsiri olduğu üçün jenever içirdilər (holland arağı) [2, s.96].

“*To let your hair down*” – ifadənin daşdığı məna “*özünü sərbəst aparmaq*” deməkdir. Bu frazeologizmin yaranma tarixi 1600-cü illərə təsadüf edir. Orta əsrlər İngiltərəsində ictimai yerlərdə qadınların, xüsusən də aristokrat və zadəgan ailələrinə mənsub olanlar “*booble*” adlanan mürəkkəb saç düzümündən istifadə edirdilər. Belə ki, qadınlar saçlarını sıx şəkildə yığaraq, güllərlə və ya ləçəklərlə bəzəyirdi. Onlar yalnızca, yatarkən, evdə olarkən və ya yuyarkən saçlarını açmağa və rahat davrana bilərdilər. Bu, adət 1920-ci illərdə qadınlar saçlarını daramağa başlayandan sonra

dəyişdir. Bu maraqlı fakta ilk dəfə Con Kotqreyvin 1655-ci ildə qələmə aldığı *“The Treasury of Wit and Languages”* (Ağıl və Dil xəzinəsi) adlı əsərində istinad edilmişdir. Hal-hazırda bu ifadə ən çox idiomatik anlamda populyardır və hərfi mənasında nadir hallarda istifadə olunur.

“Cast the first stone” - bu ifadənin etimologiyası İncil kitabı ilə bağlıdır. İncilin bu hissəsində müəyyən bir insan toplusu xəyanətdə ittiham olunan bir qadını günahına görə cəzalandırmaq və daşlayaraq öldürmək istəyir. Daha sonra bu məsələdən xəbər tutan İsa peyğəmbər hadisə yerinə gələrək insanlara ilk daş günahı olmayanın atmasını söyləyir. Təbii ki, orada olan insanların hər birinin günahı olduğuna görə heç kim buna cəsarət edə bilmir və qadının getməsinə icazə verilir [45, s.94].

“Uncle Sam” – ABŞ və ya ABŞ hökuməti mənasını daşıyır. İfadənin yaranma səbəbi 1812-ci ildə Kanada və ABŞ arasındakı müharibə ilə bağlıdır. Belə ki, Samuel Vilson həmin dövrdə cəbhədəki vəziyyəti tez-tez yoxlamaq üçün hökumət tərəfindən göndərilən bir müfəttiş idi. Onun təsdiq etdiyi bütün sənədlərdə *“USA”* sözü olan möhür mövcud idi. Daha sonra Samuel Vilsonu şəxsən tanıyan bütün amerika əsgərləri əylənmək və zarafat məqsədi ilə onu *“Uncle Sam”* formasında yəni, *“United State”* sözünün qısaldılması olaraq adlandırmağa başladılar. Beləliklə, tədricən *“Uncle Sam”* ifadəsi cəbhədə *“USA”* sözünü əvəz etməyə başladı.

“To bark up the wrong tree” – “vaxtı boş yerə sərf etmək” mənasını təcəssüm etdirir. Bu frazeoloji birləşmənin yaranma səbəbi 19-cu əsrin əvvəllərində Amerikada xəz üçün ovlanan yenotlarla bağlıdır. Belə ki, yenotlar öz təbiətləri səbəbi ilə əsasən gecə ovlanırlar. Bu zaman ov itləri yenotları çıxdıqları ağaca qədər təqib edərək, onlar yerə enən kimi hürürdü və ovçu silahla geriye qayıdaraq yenotları ovlayırdı. Lakin bəzən itlər qaranlıq olduğundan ağacları səhv salaraq, boş yerə hürməyə başlayırdı. Bu işə zaman və enerji itkisi ilə nəticələnirdi. Frazeoloji termin olaraq ilk dəfə 1833-cü ildə David Krokettin kitabında nəşr edilmişdir.

Yuxarıda sadalanan frazeologizmlərin hər biri ingilis dilinin tarixi, dini, siyasi, sosial həyatı, coğrafiyası, etnotəfəkkürü, mifoloji inancı, adət-ənənəsi, spesifik şəxsiyyətləri bir sözlə, mədəniyyəti ilə əlaqədar yaranmışdır. Əgər tərcüməçi

yuxarıda sadalanan frazeologizmlərin ardında dayanan hekayəni bilmədən tərcümə edərsə, o zaman gülünc, savadsız və məntiqsiz bir tərcümə əldə edər.

Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, milli-mədəni elementləri özlərində təcəssüm etdirən bəzi frazeologizmləri tərcümə etmək hər zaman tərcüməçilər üçün problemlə məsələlərdən biri olmuşdur. Tərcüməşünaslar frazeologizmləri bir dildən ikinci bir dilə tərcümə edərkən, mümkün qədər bütün səviyyələrdə onları ekvivalentləri ilə əvəz etməlidir. Buna görə də onlar tərcümə zamanı milli və etnokulturoloji nüanslara diqqət yetirməyə borcludur. A.V.Kunin milli-mental əlamətləri özündə təcəssüm etdirən bəzi frazeologizmləri *“translator’s false friends”* şəklində adlandırmışdır [44, s.56]. Çünki bu cür frazeologizmlərin tərcümə edildiyi dildə adekvat və konkret ekvivalentini tapmaq çox çətindir. Bir sıra misallarda bunu aydın şəkildə görmək mümkündür: məsələn, ərəb sözü olan *“aq`iqah”* ifadəsi İslam adətinə görə yeni dünyaya gələn körpənin şərəfinə kəsilən qurbanı bildirmək üçün istifadə edilir. Lakin ingilis mədəniyyətində yeni dünyaya gələn uşağın qarşılama mərasimi alkoqollu içkilərlə qeyd edilərək, *“wetting the baby’s head”* frazeologizmi ilə ifadə edilir. Gördüyümüz kimi, eyni situasiya mədəni fərqliliklərə görə hər iki dildə müxtəlif şəkildə adlandırılır və buna görə də dillərarası tərcümə zamanı belə ifadələrin ikinci dildə ekvivalentinin tapılması tərcüməşünas üçün çox çətin bir məsələyə çevrilir.

Başqa misalə baxsaq, *“Gretna Green marriage”* ifadəsi yalnız ingilis mədəniyyətinə xas olub, Azərbaycan dilində *“asan evlənmək yolu”* kimi başa düşülür. İfadənin etimologiyası Cənubi Şotlandiyada, İngiltərənin sərhəddində yerləşən *Qretna Qreen* kəndinin adı ilə bağlıdır. Belə ki, 1940-cı ilə qədər Şotlandiyanın nigah qanunları İngiltərə ilə müqayisədə daha az sərt idi. Nəticədə, valideynlərinin evlənmək üçün razılığı olmayan cütlüklər burada hər hansısa rəsmi sənəd tələbi olmadan evlənmə bilirdilər [21, s.66]. Bu nümunədən də aydın olduğu kimi, frazeologizmlər xalqın həyat tərzindən və adət-ənənələrindən təcrid olunmur, bu isə tərcümə zamanı özünü daha qabarıq şəkildə biruzə verir və ikinci bir dilə şərh edilməsini çətinləşdirir.

Aydındır ki, frazeologizmlərin tərkibindəki sözlər ayrı-ayrılıqda deyil, bir bütöv şəkildə tərcümə edilməlidir. Daha doğrusu, tərcüməçi həmin ifadənin verdiyi orjinal mənənin əsl etimologiyasının ardınca getməlidir və hər iki dil arasında körpü qurmalıdır. Bu baxımdan, tərcümə prosesi zamanı tərcüməçi bir deyil, bir çox problemlərlə üzləşə bilər. Baker və Nyumark onları aşağıdakı kimi ümumiləşdirmişdir :

Bəzi frazeologizmlərin çoxmənalı təbiətə malik olması tərcümə zamanı ən çox rast gəlinən problemlərdən biridir. Belə ki, tərcüməçilər sözün daşdığı hərfi mənə ilə frazeoloji mənəsinə bir çox hallarda ayırd edə bilmir. Bu hadisə daha çox insanların fiziki görüntüsü, yəni bədən üzvlərinin iştirakı əsasında yaranan frazeologizmlərə aiddir. Bu cür ifadələr dilçilik aspektində “*somatik frazeologizmlər*” kimi də tanınırlar [7, s.77]. Misal olaraq: “*keep one’s head above water*”- frazeologizminin tərcüməsi zamanı onun çoxmənalı çalara malik olduğunu görürük. Belə ki, hərfi mənada bu frazeoloji ifadə suda batmamaq üçün başını suyun üstündə saxlamaq, idiomatik mənada isə “*çətinlikdən/borcdan yaxa qutarmaq*” kimi anlamlar daşıyır.

Başqa bir nümunəyə diqqət yetirək: “*a pain in the neck*” bu frazeoloji ifadə həm həqiqi mənada boğazdakı fiziki ağrını, həm də ingilis dilində idiomatik aspektdə “*zəhlətökən insan*”, “*baş bəlası olmaq*” kimi anlamlarda da istifadə edilir [43, s.100].

Həmçinin, “*a slap on the face*” frazeologizminin həm hərfi, həm də frazeoloji mənəsi vardır. Məsələn, hərfi mənada bu “*bir kəsin üzünə şillə vurmaq*” anlamını bildirdiyi halda, frazeoloji aspektdə isə “*həqiqəti kiminsə üzünə vurmaq*” kimi mənəni özündə təcəssüm etdirir [41, s.59].

Nəticədə, tərcüməçi bu cür ifadələrin istifadə olunduğu mətn növünü analiz edib, həmin kontekstdə bu frazeologizmin hansı mənada nəzərdə tutularaq istifadə ediliyini müəyyənləşdirməlidir.

Qarşılaşılan digər çətinliklərdən biri isə nəzərdə tutulan dildə həmin frazeologizmin adekvat qarşılığının yəni, ekvivalentinin olmamasıdır. Buna səbəb isə yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, dünyadakı bütün mövcud dillərin bir-birindən etnokulturoloji və mədəni səviyyələrdə fərqlənməsidir. Danılmaz bir faktdır ki, mədəniyyət tərcümə prosesinin ayrılmaz bir hissəsidir. Şeykin fikrincə, *tərcümə təkcə leksemlərin şifrəsini açmaq və onları yeni bir dilə*

kodlaşdırmaq deyil, həm də mədəniyyətin şifrəsini açmaq və onu digər dildə ifadə etmək prosesidir [38, s.15].

Linqvokulturoloji səbəblərlə bağlı yaranan frazeologizmlər adətən tərcümə oluna bilməyən spesifik mədəniyyətə xas olan obyektləri və konseptləri ifadə edir. Məsələn, ərəb dilinin daşıyıcıları adətən “blue” sözünün köməyi ilə yaranan frazeologizmlərin mahiyyətini anlamaqda çətinlik çəkirlər, çünki onların mədəniyyətində amerika mədəniyyətində olduğu kimi bu söz heç vaxt kədər və depressiya ilə əlaqələndirilmir. Həmçinin ingilis dilində “*the grass is always greener on the other side of the hill*” frazeologizminin rumın dilində ifadəsi qeyri-mümkün olduğu üçün tərcüməçi ifadəni “*iarba vecini e intitdeauna mai verde*” şəklində hərfi tərcümə edərək çevirməyə çalışır [36, s.43]. Bu isə orjinal ifadənin ekspressivliyinin və empatikliyinə itkisi ilə nəticələnir.

Bəzi hallarda isə frazeologizmlərin tərcümə edilən dildə ekvivalenti olur, fəqət onların istifadə konteksti tamamilə fərqlənir. Tərcümədə çətinlik yarıdan bir digər nüanslardan biri də məhz, bu cür frazeologizmlərin mövcudluğudur. Belə ki, onlar mənaca oxşar kimi görünsələr də, müxtəlif konnotasiyalara və istifadə kontekstlərinə malikdirlər. Məsələn, ingilis dilində “*to go to the dogs*” ifadəsi “*abırdan düşmək/biyabr olmaq*” kimi mənalarda istifadə edilməsinə baxmayaraq, alman dilində “*dünyasın dəyişmək*” kimi anlam daşıyır. Həmçinin, bu frazeologizm ingilis dilində şəxs və yer bildirmək üçün istifadə edildiyi halda, buna əks olaraq, alman dilində istifadəsi yalnızca insanlara şamil edilir [23, s.84].

Başqa bir misala baxaq, ingilis dilində “*sing a different tune*” frazeologizminin müxtəlif dillərdə oxşar qarşılığı vardır. Lakin, onlar konnotativ olaraq bir-birlərindən kəskin şəkildə fərqlənirlər. Məsələn, çin dilində bu ifadə “*chang-dui-tai-xi*” kimi istifadə olunur və müsbət mənə əks etdirir, amma ingilis dilində mənfi və ziddiyətli çalarlarda çıxış edir [23, s.88].

Yuxarıda sadalanan nüanslardan əlavə, digər diqqət yetirilməli olan məqam isə milli-mədəni ruhu təcəssüm etdirən frazeologizmlərin tərcüməsi zamanı tərcüməçinin bilik-bacarıq səviyyəsi və təcrübəsidir. Onun burada həm linqvistik, həm də bilinqvistik səriştəsi həlledici rol oynayır. Çünki tərcüməçilər hər zaman şanslı

deyillər, xüsusilə də mənası qeyri-müəyyən olan və ya həmin xalqın mədəniyyəti, tarixi ilə bağlı yaranan frazeologizmləri tərcümə edərkən. Bu halda, tərcüməçinin dil daşıyıcılarının etnik kökənini, tarixini, mədəniyyətini, milli adət-ənənələrini, etnokulturoloji psixologiyasını dərinlən bilməsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir [16, s.74].

Qeyd etmək lazımdır ki, Nyumarka görə mütərcimin tərcümə zamanı səriştəsizliyi bir sıra səhvlilər və məna təhriflərinə səbəb ola bilər. Məsələn, lüğətlərdən doğru şəkildə istifadə etməməsi, frazeologizmi istifadə ediliyi kontekstdə düzgün anlamaması, yetərincə yazı bacarıqlarının olmaması, həmin dilin mədəni, sosial, tarixi və qrammatik sahələrindən xəbərsizliyi bir çox problemlərə yol açır.

Əlavə olaraq, dillərarası tərcümə zamanı yaşanan çətinliklərə etnopsixoloji fərqlilik, din, coğrafi vəziyyət, ideologiya müxtəlifliyi, milli mənsubiyyət, tarixi hadisələr, mifoloji inanclar, dilin sosial sinifləndirilməsi və başqa önəmli faktorlar da səbəb ola bilər [29, s.66]. Nəticədə, bu amilləri nəzərə alaraq, biz iki problemlə məsələ üzərində dayanma bilər: 1) Spesifik bir dilə xas olan frazeologizmləri başqa dilə tərcümə zamanı necə anlama bilər; 2) Bir dildən başqa bir dilə tərcümə zamanı frazeologizminin milli çalarını qoruyub-saxlamaqla, ikinci bir dildə onu necə yenidən təsvir etmək olar.

Bütün bu aspektlərin nəzərə alınması frazeologizmlərin başqa bir dilə tərcümə prosesində mühüm rol oynayır. Məsələn, hansısa bir anlayışın tərcümə edilən dildə ekvivalenti yoxdursa və ya hərfi formada tərcümə edilərsə, bu zaman həmin frazeologizm anlaşılmaz və məntiqsiz səslənir. Bu da ifadənin təhrif edilməsinə və ya daha pis halda öz ekspressivliyini, üslubi çalarını itirməsinə səbəb olur [24, s.55].

Lakin, bəzi hallarda mədəniyyətlə bağlı yaranan frazeologizmlərin hərfbəhərftərcümə olunması şərt deyil. Məsələn, ingilis dilində *“to carry coals to Newcastle”* ifadəsi *“nəyinsə bol olduğu yerə gətirilən və ya göndərilən bir şey”* anlamını daşıyır [25, s.76]. Yəni, buradakı material və ya əşya aparılan yerdə lazımsız olduğu üçün hərəkət faydasız hesab edilir. Bu idiom türk, azərbaycan və ərəb dilində eyni mənanı özündə təcəssüm etdirən başqa birləşmələrlə də ifadə oluna bilər. Məsələn, azərbaycan dilində *“dənizə su daşımaq”*, türk dilində *“tereciye tere satmak”*, ərəb

dilində isə “*yabeaa mayyeh fi haret assaqqayeen*”(su satana su satmaq) kimi ifadə edilə bilər [15, s. 32].

Gördüyümüz kimi, tərcümə zamanı ifadənin pragmatik qarşılığının ötürülə bilməsi mümkün olmadığı halda, həmin dildə ona yaxın başqa ifadələrlə də şərh edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi tərcümə strategiyalarını bilmək çox vacibdir, çünki tərcümə prosesi zamanı onlar tərcüməçilərin qarşılaşa biləcəkləri çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə imkan verirlər. Nevmark 1988-ci ildə milli-mədəni əsaslı frazeologizmlər üçün tətbiq edilən 12 müxtəlif tərcümə prosedurunun təqdim etmişdir. Buraya daxildir: “transfer” (köçürmə), “mədəni ekvivalent”, “neytrallaşdırma” (yəni, funksional və təsviri ekvivalent), “hərfi tərcümə”, “etiket”, “təbiiləşdirmə”, “silmə”, “kuplet”, “parafraza”, “komponentli analiz” və “sinifləndirmə” [14, s.55].

Fərqli dillərdə danışan insanlar oxşar bir məfhumu və ya konsepti ifadə etmək üçün başqa-başqa sözlərdən istifadə edirlər. Bu, hər bir dilin öz milli-mədəni elementlərinin başqa dildə tamamilə fərqli mənə elementləri daşmasından və ya ümumiyyətlə bu cür ünsürlərin o dildə mövcud olmamasından qaynaqlanır. F.Dağut başqa dildə ekvivalenti olmayan ifadələrin yaranma səbəbini “mədəni boşluqlar” termini ilə adlandırmışdır [13, s.65].

Rənglər insanların ünsiyyət prosesində əvəzlənəməz rolə malikdir. Rənglər təkcə hər hansısa rəng çalarını bildirməklə yanaşı, həmçinin hər bir xalqın mədəni xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən bir güzgüdür. Bu cür frazeologizmlər aid olduğu xalqın dilinin və mədəniyyətinin unikallığını nümayiş etdirir. Başqa sözlə, rənglər dünyanın müxtəlif yerlərində mədəni fərqliliklərə görə spesifik və simvolik xüsusiyyətlər daşıya bilər. Rəng komponentli frazeoloji birləşmələr müxtəlif dillərdə əsasən, hissləri və ya başqa mədəni atributları simvolikləşdirmək üçün istifadə olunur. Əksər hallarda başqa dillərdə ekvivalentləri yoxdur və hərfi tərcümə zamanı əsl mənaları təhrif edilir. Beləliklə, rənglərlə bağlı frazeologizmlərin tərcüməsi tərcüməşünaslar üçün çətinlik yarada biləcək ən əsas məsələlərdən biridir. Xüsusilə də tərcüməçi hər iki dilin mədəni fərqlərindən xəbərdar deyilsə. Buna görə də, rəng

komponentli frazeologizmlərin orjinal mənasını qorumaq üçün tərcüməçilər ən düzgün tərcümə strategiyasını seçməli və hər iki dilin mədəniyyətini dərinləndirən analiz etməlidir.

Federiko Qarsiya Lorsa təsdiq edir ki, rənglər bütün dünyada eyni olsa da, rəng anlayışı və onunla bağlı assosiasiyalar konkret bir xalqın çoxəsrlik adət-ənənələrinə əsaslanır. İnsanlar qədim miflərdə, xalq nağıllarında, əfsanələrdə, müxtəlif dini və mistik təlimlərdə öz əksini tapmış “rənglərin dilinə” xüsusi əhəmiyyət vermişlər [9, s.117]. Həmçinin, Al-Saidata bu fikrə qatılaraq qeyd edir ki, hər bir dildə bütün rənglərin həm evfemistik, həm də disevfemistik mənaları vardır və bu cür fərqliliklər xalqın dünyanı qavrama formasından irəli gəlir.

Məsələn, “black-faced” frazeologizmini nəzərdən keçirək. İngilis dilində qəzəbi ifadə edən bu frazeologizm, ərəb dilində rüsvayçılıq və zilləti təcəssüm etdirir. Yaxud da ingilis dilində “blue” termini ilə bağlı yaranan frazeologizmlər kədər, qəm, depressiya anlamını daşısa da, ərəb dilində isə yalnız “dark blue” ifadəsi fəlakəti əks etdirir.

Ağ rəngin müxtəlif dillərdə daşdığı mənalara nəzər salmaq. İngilis dilində ağ rənglə bağlı yaranan frazeologizmlər əsasən müsbət mənalarda istifadə edilir: saflıq, təmizlik, təbiilik və müqəddəslik və s. Məsələn, “white as a sheet” – kağız kimi təmiz, “a white day” – uğurlu gün, “a white lie” – ağ yalan, “a white heart” – ürəyi təmiz [10, s.53]. Lakin, İspan dilində ağ rənglə bağlı yaranan frazeologizmlər mənfi mənalarda istifadə edilir və qorxu, günah, uğursuzluq, tənhalıq, paxıllıq bildirir. Buraya aiddir: ponerse blanco del miedo (turn white with fear), blanco como el muerto (white as death), envidia blanco (white envy), alma blanca (white soul) [10, s.54].

Başqa misalə nəzər salmaq, məsələn, qırmızı rəngin Çin mədəniyyətində özünəməxsus yeri vardır. Bu rəng çin xalqı üçün sevgi, güc, uğur, inkişaf, xoşbəxtlik və firavanlığın simvoludur. Belə ki, bütün növ dekorasiyalarda, yerli geyimlərdə, toy mərasimlərində və milli bayramlarda, həmçinin Yeni ildə qırmızı rəngin istifadəsinə böyük önəm verilir. Lakin, Amerika mədəniyyətində isə qırmızı rəng tamamilə mənfi kontekstlərdə istifadə olunur. Qırmızı rəng komponentli frazeologizmlər əsasən

“alov”, “zorakılıq”, “qəddarlıq”, “qan”, “üsyən”, “şeytan”, “müharibə”, “ölüm”, “xəyanət”, “təhlükə”, “qəzəb” və s kimi mənaları özündə ehtiva etdirir [48, s.55]. Bəzi misallar üzərində bunu aydın şəkildə görə bilərik, məsələn: “to see red” – hirs başına vurmaq, “in the red” – borc içində üzmək, “have red hands” – bir kəsi qətlə yetirmək, “the red flag” – üsyən etmək/baş qaldırmaq [46, s.98]. Bununla yanaşı, bəzi istisna hallarda qırmızı rəng müsbət mənalarda da istifadə edilə bilər. Misal olaraq, “red-blooded” ifadəsi “cəsur olmaq” anlamında tez-tez istifadə edilir.

İngilis dilində frazeologizmlərin tərkibində ən çox istifadə olunan rənglərdən biri də sarı rəngdir. İngilis mədəniyyətində sarı rəng bir çox hallarda mənfi konnotasiyalarda istifadə olunaraq, qorxaqlıq, zəiflik, aqressiya, uğursuzluq, qısqanclıq və xəyanətin rəmzidir. Məsələn, “be yellow” – ürəksizlik etmək, “to have a yellow belly” – aradan çıxmaq, “yellow journalism” – yalan xəbər yaymaq, “yellow jack” – karantində olmaq [48, s.31]. Fransız və alman mədəniyyətində də sarı rəng uğursuzluğun simvolu kimi tanınır. Lakin Misir, Afrika və Çin kimi ölkələrdə sarı rəng günəş enerjisi, parlaqlıq, zənginlik, intellektuallıq, harmoniya, yüksək rütbə, bağlılıq və optimistliyin rəmzidir.

Bir çox mədəniyyətlərdə olduğu kimi qara rəng ingilis xalqı tərəfindən tarix boyu kədər, xəstəlik, uğursuzluq, günah, yas, melanxoliya, ölüm, fəlakət bir sözlə, mənfi çaların simvolu kimi qəbul edilmişdir. Təbii ki, bu yanaşma özünü milli frazeologizmlərin daşdığı mənalarda da birüzə verir. Misal olaraq, “a black sheep” – üz qarası olmaq, “a black day” – qara gün, “as black as devil” – qəlbi qara olmaq, “the black dog in my shoulder” – depressiyada olmaq, “a black spot” – uğursuz yer [75, s.69]. Ancaq, Afrika və Çin mədəniyyətində qara rənglə bağlı yaranan frazeologizmlərin əksəriyyəti qadınısı enerji, ciddilik, möhkəm sağlamlıq, rifah, güc və kamillik kimi assosiyalarla əlaqələndirilir.

Amerika mədəniyyətində mavi rəngin istifadə olunduğu frazeoloji birləşmələr bir çox hallarda qorxu, halsızlıq, senzura, melanxoliya, depressiya və kədər kimi hissləri simvolikləşdirir. Misallara nəzər salaq : “feeling blue” – qəm dəryasına düşmək, “blue pencil” – qadağa qoymaq, “a bolt from the blue” – pis xəbər almaq, “blue in the face” – özünə əl qatmaq [75, s.33]. Buna əks olaraq, İtaliya

mədəniyyətində frazeologizmlərin tərkibində “blue” əvəzinə “black” sözü depressiya və kədəri bildirmək üçün istifadə edilir. Misal olaraq, “un periodo nero” (a bad period), “pensieri neri” (negative thoughts), “vedere tutto nero” (to see everything black), “fare un quadro nero della situazione” (pessimist) [75, s.56]. Nəticədə, hər iki xalq mədəni fərqliliklərə görə depressiya və kədəri fərqli şəkildə adlandırır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bir çox Yaxın Şərq ölkələrində mavi rənglə bağlı yaranan frazeologizmlər təhlükəsizlik, cənnət, firavanlıq və ölməzliyi ifadə edir, müsbət hadisələrlə əlaqələndirilir.

Yuxarıdakı misallardan da aydın olduğu kimi, hər bir xalqın rənglərlə bağlı təsəvvürləri və istifadə situasiyaları kəskin şəkildə bir-birindən fərqlənir. Tərkibində rəng olan frazeologizmlər mənsub olduğu cəmiyyətin və dilin unikallığını ifadə edir. Rənglərə yüklənən əlavə mənalar birbaşa xalqın mədəniyyəti, dünyagörüşü, etnotəfəkkürü, tarixi və sosial həyatı ilə bağlıdır. Belə mədəniyyətlərarası fərqliliklər rəng komponentli frazeologizmlərin tərcümə prosesi zamanı çətinlik yaradan ən böyük səbəblərdən biridir, xüsusilə tərcüməçi hər iki dilin milli-mədəni fərqliliklərindən xəbərdar deyilsə. Burada mütərcimin ən böyük vəzifəsi hər iki dilin mədəniyyətlərini dərinlən mənimsəmək və mümkün səviyyələrdə onları ekvivalentləri ilə əvəz etməkdir.

Faktiki olaraq, rəqəmlərin əsas funksiyası bir şeyin kəmiyyətini göstərməkdir. Bundan əlavə, onlar müxtəlif mədəniyyətlərdə frazeologizmlərin tərkibində işlədilərək, müəyyən simvolik mənaları da təcəssüm etdirə bilər. P.Fontanaya görə əksər mədəniyyətlərdə rəqəmlər mifologiyadan tutmuş astrologiyaya, dinə qədər bir çox mücərrəd məsələlərlə əlaqələndirilir [18, s.57]. Rəqəm komponentli frazeologizmlər çox vaxt ənənəvi simvolizmə əsaslanır, məsələn: müqəddəs yeddi və ya uğursuz on üç.

İngilis dilində rəqəm komponentli frazeologizmlərin sayı olduqca çoxdur. Misal olaraq, “*behind the eight ball*”-çıxılmaz vəziyyətdə qalmaq, “*at sixs and sevens*” – arada qalmaq, “*seventh heaven*” – göyün yeddinci qatında olmaq, “to feel like a million dollars” –kefi yerində olmaq [79, s.55].

Rəqəm komponentli frazeologizmlərin bir çoxu yerli əhalinin etnotəfəkkürünün məhsulu olub, milli çalarlara malik olduğuna görə başqa dillərə tərcüməsi zamanı mütləq ekvivalentlərinin tapılması qeyri-mümkündür. Məsələn, Çin dilində “bai nian hao he”(hundred years, good union), “sh`i quan me`i”(ten entirety,ten beauty), “san xin er yi” (three minds, two intents) kimi ifadələrinin ingilis dilində heç bir ekvivalenti və anlamı mövcud deyildir [90]. Nümunələrdən də aydın oluğu kimi, rəqəm tərkibli frazeologizmlərin tərcüməsi zamanı parafraza və ya hərfi tərcüməyə müraciət edilir, bu isə onların məna və emfatikliyinə təhrifi ilə nəticələnir.

İngilis dilində “*Rome was not built in a day*” ifadəsi bir işi və ya tapşırığı düzgün şəkildə yerinə yetirmək üçün tələsməmək lazım olduğunu bildirir, lakin eyni fikir ərəb dilində “*rabanaa xalaaq al alaam fii sitat ayyam*” şəklində ifadə edilərək, Quranla əlaqələndirilir. Bu ifadənin ingilis dilində müəyyən bir qarşılığı olmadığı üçün “*Allah created the heavens and the earth in six days*” şəklində parafraza edilib, tərcümə edilir [89].

Nyumark qeyd edir ki, ingilis dilində ele frazeologizmlər vardır ki, tərcüməşünas tərəfindən parafrazardan istifadə edilsə belə, onların ərəb dilində çatdırılması çox çətin və mümkünsüzdür. Məsələn: “*one over the eight*”(sərxoş olmaq) və ya “*Catch 22 situation*” kimi frazeologizmlər birbaşa ingilis mədəniyyətinə xas ifadələr olduğu üçün ərəb dilinə tərcümə edilsə belə, pragmatik təsiri və emfatikliyi təhrifə uğrayacaq [89].

Bədii əsərlərin tərcümə prosesi zamanı əsər milli spesifikasını itirmiş və təhrifə uğramışdırsa, bu zaman uğurlu tərcümədən söhbət gedə bilməz. Tərcümə zamanı milli ruhun və orjinal mənanın qorunması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ya.İ.Rekserə görə “ekvivalentlik” termini frazeologizmlərin bədii əsərlərdə tərcüməsi zamanı “açar” termin mövqeyində çıxış edir. Lakin bir çox hallarda tərcüməçilər əsərlərdə rast gəlinən frazeologizmləri tərcümə edərkən onları ekvivalentləri olmadığından, başqa üsullarla ifadə etməyə cəhd göstərirlər . Bir sıra misallara nəzər yetirək:

J.D.Salingerin “*The Catcher in the Rye*” adlı romanında istifadə olunmuş bir çox frazeologizm İndoneziya dilində mövcud olmadığına görə tərcümə edilə bilməmişdir. Məsələn, aşağıdakı nümunədə “*all bets are off*” frazeologizmi ingilis

dilində “*təxirə salmaq*” mənası daşdığı halda, indoneziya dilində ekvivalenti olmadığı üçün tərcüməçi Leonardo Silva onu öz sözləri ilə ifadə etmişdir:

S.L: “*They say the wedding’s scheduled for December, but to tell you the truth, all bets are off*”;

T.L: *Mereka mengatakan pernikahan itu dijadwalkan bulan Desember, tetapi kenyataan yang terjadi sekarang, rencana itu dibatalkan* [91].

Eyni əsərdə başqa bir nümunəyə nəzər salaq:

S.L: *It’s a piece of cake to pass the exam since I have studied two month in advance*;

T.L: *Hal yang mudah luls dari ujian karena saya telah belajar dua bu;an sebelumnya* [91].

İngilis dilində tez-tez istifadə edilən “*a piece of cake*” ifadəsi indoneziya dilində heç bir qarşılığı olmadığına görə tərcüməçi parafrazaya müraciət edərək “*mudah*” formasında tərcümə etmişdir.

Peter Simiyunun “*A Hero from Zero*” əsərində alman personaj tərəfindən istifadə edilən “*tomaten auf den augen haben*” ifadəsini ingilis dilində əvəz edə biləcək ekvivalent frazeologizm mövcud deyil. Buna görə də ifadə əsərdəki kontekstə müvafiq olaraq, tərcüməçi Johanna Pichler tərəfindən ona yaxınmənalı “*to be blind*” və “*to be unaware of or paying no attention*” kimi frazeoloji ifadələr ilə əvəz edilmişdir [8, s.78].

Bir digər nümunə Patrik Brault tərəfindən tərcümə edilən Viktor Hüqonun “*Les miserables*” romanında istifadə edilən “*avaler des coulevres*” ifadəsidir [95]. Bu ifadənin hərfi tərcüməsi “*to swallow grass snakes*” şəklində olub, ingilis dilində heç bir idiomatik məna kəsb etmir və hər hansısa frazeoloji ekvivalentlə əvəz etmək qeyri-mümkündür.

1961-i ildə çex dilində Stanislav Lem tərəfindən yazılan “*Solaris*” əsərində ingilis dilində ekvivalenti olmayan çox sayda frazeologizmlərə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, əsərdə istifadə edilən “*Z choinki sie urwalas?*” ifadəsi ingilis dilində “*Did you fall from a Christmas tree?*” şəklində Kinga Skorupska tərəfindən hərfi tərcümə edilərək verilmişdir [6, s.17]. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, ingilis

dilinin milli-mədəni kontekstində bu ifadənin hər hansısa bir anlamı olmadığına görə və oxucu ifadənin etimologiyasından xəbərsiz olduğundan onun üçün anlamsız və mənasız səslənir.

Beləliklə, əsərlərdə rast gəlinən frazeologizmlər bir dildən başqa bir dilə tərcümə edilərkən, həm özündə daşdığı milli-mədəni xüsusiyyətlərindən, həm də bədii əsərlərdə istifadə edildiyi kontekstlərindən uzaqlaşdırılmamalıdır. Daha dəqiq şəkildə desək, mütərcimin əsl vəzifəsi frazeologizmləri dillərarası tərcümə edərkən, yaranan semantik və kontekstual itkiləri minimuma endirməkdir. Çünki yalnız bu zaman digər dildə frazeologizmlər nitqə özünəməxsusluq, orjinallıq, obrazlılıq, emfatiklik və emosionallıq bəxş edə bilər.

Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, frazeologizmlər mədəniyyətin tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, həm də mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Dildə mövcud olan frazeologizmlər həmin millətin təkcə mədəni keçmişini deyil, eyni zamanda xalqın ideologiyası, düşüncə psixologiyası, həyat tərzi və dünyagörüşlərini özündə ehtiva etdirir. Tərcümə mədəniyyətlərarası mürəkkəb ünsiyyət növü olmasına baxmaraq, bizə başqa millətlərin etnokökəni, milli-mədəni təfəkkürü, tarixi və adət-ənənəsini öyrənmək üçün yeni qapılar açır. Bu mənada, tərcüməşünasların əsas vəzifəsi formal olaraq mətni tərcümə etmək deyil, həm də frazeologizmlərin milli-mədəni koloritini qoruyub-saxlamaq, digər dil daşıyıcısında eyni hissləri oyatmaq, eləcə də ifadənin məzmununu düzgün təqdim etməkdir.

NƏTİCƏ

Əsrlər boyu dil mədəniyyətlər arasında ünsiyyət vasitəsi kimi fəaliyyət göstərərək, bir cəmiyyətin mədəni kimliyinin təqdim edilməsində iştirak edir. İnsanlar dildən kommunikasiya qurmağa, o cümlədən də fikirlərini daha emfatik və aydın ötürmək üçün istifadə etmişdir. Bu mənada istənilən bir cəmiyyətdə dil və mədəniyyətin bir-biri ilə olan dinamik əlaqəsinin təzahürünü frazeologizmlər, atalar sözləri və zərb məsəllərində görmək mümkündür.

Frazeologizmlər ingilis xalqının etnik, mədəni dünyagörüşü və milli dəyərlər sisteminin bariz göstəricisi hesab edilir. Buna səbəb isə frazeologizmlərin lap qədim dövrlərdən bəri mövcudluğu və ingilis xalqının milli-kulturoloji təfəkkürünün məhsulu olması ilə əlaqədardır. Deməli, əksər hallarda frazeologizmlər ingilis xalqı və mədəniyyətinin dünyaya qiymətləndirici münasibətini əks etdirir. Bu bir daha göstərir ki, frazeologizmlər ingilis xalqının etnik dəyərlər sistemi, mentalitenti, dünyaya yanaşma psixologiyası və sosial yaşam tərzinin “mədəniyyət kodu” kimi çıxış edir.

İngilis dilinin frazeologizmlər sistemi, ingilis xalqının din, mif, adət-ənənə, yaşam tərzini, dünyanı qavrama prizması və etno-psixologiyası haqqında qiymətli məlumatlar məcmusudur. Buna görə də, bir çox alim və tədqiqatçıların yanaşmasına görə frazeologizmlər ingilis xalqının çoxəsrlik “mədəni yaddaş”-nın daşıyıcısı və tarixini əks etdirən unikal güzgüsü hesab edilir.

Nəticə olaraq, ingilis xalqının milli təfəkkürünün məhsulu olan frazeologizmlərin bir sıra özünəxas xüsusiyyətlərini qeyd etmək labüddür. Buraya aiddir:

1. Düzgün istifadə zamanı nitqimizə təsirlilik, məcazlıq, obrazlılıq, ifadə dolğunluğu, ekspressivlik, emfatiklik, yumoristik mənə, estetik səslənmə və emosianlılıq bəxş edir.

2. Frazeologizmlər sintaktik baxımdan parçalanmır, qeyri-elastiklikdir, yəni cümlənin bir üzvü şəklində çıxış edir.

3. Əksər hallarda qeyr-formal ünsiyyət zamanı istifadə edilir və rəsmi sənədlərdə istifadə yol verilməzdir.

4. İngilis xalqının tarixən inkişaf etmiş mədəniyyətinin, etnik psixoloji və davranış stereotiplərinin, mentalitetinin, dünyagörüşünün, etnotəfəkkürünün, milli dəyərlərinin və sosial həyat tərzlərinin dilə yansımış simvoludur.

Deyilənlər onu təsdiq etməyə imkan verir ki, ingilis dilinin frazeologizmlər təbəqəsinin unikallığı onların digər dildə ekvivalentinin tapılması məsələsini də çətinləşdirir. Çünki onlar hər bir dilin milli ruhunu və xalqın dünyanı qavrama fərqliliyini təcəsüüm etdirir. Onların müqayisəli dillərdə eyni və ya oxşar ekvivalenti yoxdur. Buna görə də ingilis dilinin milli mədəniyyətinə məxsus olan frazeologizmlər başqa dillərə hərfi və ya olduğu kimi tərcümə edilərsə, bu zaman qeyri-emfatik, anlaşılmaz, gülünc və ekspressiv olmayan ifadələr əldə edilə bilər.

Bu zaman mürtəcimlərin əsas öhdəliyi formal tərcüməyə üz tutmadan, digər dildə maksimum dərəcə frazeologizmi paralel ekvivalenti ilə əvəz etməkdir. Əks halda, təhrifə məruz qalmış tərcümə oxucuda digər dil daşıyıcıların tarixi, mədəniyyəti və etnotəfəkkürü barəsində həqiqətlə uyğun olmayan fikirlərin yaranmasına zəmin yarada bilər. Deməli, frazeologizmlərin düzgün və yerində tərcümə edilməsi nitqə spesifik orjinallıq, xüsusi ifadəlilik, emosionallıq, dəqiqlik və ifadə dolğunluğu bəxş edir.

Həmçinin, qohum dillərin frazeologizmlər sisteminin tərcüməsi və müqayisəsi dil vahidlərinin semantik və pragmatik eyniliyində öz əksini tapmış “tarixi dil ümumliyini” üzə çıxarır. Lakin, qohum olmayan dillərdə frazeologizmlərin tərcümə prosesi təkcə frazeoloji ekvivalentləri müəyyən etməyə deyil, həm də kulturogen koloritli frazeologizmləri mədəniyyətlərarası kompleksin bütün aspektlərində öyrənməyə imkan verir.

Dilçilik aspektində frazeologizmlər və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi aydın görünsə də, bu məsələyə dair bəzi qaranlıq məqamlar hələ də tam həllini tapmamışdır. Bir sıra elm adamları frazeologizmlərin mədəniyyətə bütövlüklə aid olduğunu iddia etsə də, digərləri frazeologizm və mədəniyyətin müstəqil formada bir-biri ilə sıx əlaqədə olan işarələr sistemi olduğunu qeyd edir. Linqvokulturologiyada əksər alimlər dil və frazeologizmləri qarşılıqlı əlaqədə olan müstəqil işarələr sistemləri olduğunu vurğulayır. Belə ki, alimlərin yanaşmasına görə ingilis dilinin

frazeologizmlər sistemi yerli xalqın əcdadları tərəfindən miras qalmış mədəni məlumatlar və dünya biliklərinin tərcüməçisi, qoruyucusu və eksponentidir. Beləliklə, frazeologizmlər təkcə mədəniyyətin mövcudluğunun spesifik göstəricisi deyil, həm də etnik və milli kodların formalaşması amilidir.

Deyilənlər bir daha sübut edir ki, dilçiliyin müasir inkişaf mərhələsində frazeologizmlərin milli-kulturoloji aspektlərinin öyrənilməsi ingilis xalqının milli kimliyinin çatdırılması və ifadəsində mühüm rol oynayır. Çünki onların denotativ məzmunu, mahiyyət etibarı ilə öz əksini milli-mədəni üslubda tapır. Bu mənada frazeologizmlərin etnoloji və kulturoloji aspektlərinin tədqiqi həm dilçilik, həm də linqvokulturologiya sahəsində hər zaman diqqət mərkəzindədir.

Nəticə olaraq, dissertasiya işində biz frazeologizmlərin milli-mədəni spesifikasiyası və onların tərcümədə saxlanması prinsipləri kimi məsələlərə toxunmağa cəhd etmişik, fəqət bu, frazeologizmlərin milli və etnik aspektlərinin tam əhatə edildiyi mənası demək deyildir. Apardığımız tədqiqatlar milli koloritə malik olan frazeologizmləri yalnız müəyyən çərçivələrlə əhatə edir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Abasquliyev T. İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümənin qrammatik əsasları. Bakı, Elm, 1971, 122 s.
2. Abasquliyev T. İngilis atalar sözləri və onların azərbaycan-rusca qarşılıqları. Bakı, Elm, 1981, 234 s.
3. Adilov M.İ., Qanadlı sözlər. Bakı: Yazıçı, 1988, 440 s.
4. Adilov M.İ., Yusifov G. Sabit söz birləşmələri. Bakı, Maarif, 1992, 151 s.
5. Allahverdiyeva A. İngilis atalar sözlərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri. Bakı, Elm və cəmiyyət, 2006, 5 s.
6. Aslanova A.B. Müxtəlif sistemli dillərdə ismi frazeoloji privativlik sahəsi. Bakı, NDA, 2000, 25 s.
7. Axundov A.A. Dil və ədəbiyyat I c., Bakı, Gənclik, 2003, 660 s.
8. Axundov A.A. Dil və ədəbiyyat II c., Bakı, Gənclik, 2003, 438 s.
9. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti (red: prof. A.Axundov), III c., Bakı, Çıraq, 2000, 416 s.
10. Baxşiyev H. Sabit söz birləşmələri və izahlı frazeoloji lüğətlərin tərtibi prinsipləri. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2002, 164 s.
11. Baxşiyev H.H. Frazeoloji vahidlərin bəzi semantik-qrammatik xüsusiyyətləri. Bakı, ADU-nun elmi xəbərləri, №3, 2003, 645 s.
12. Bayramov H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı, Maarif, 1978, 176 s.
13. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 88 s.
14. Əlizadə S. Frazeologizm dil və təfəkkürün əlaqəli abstraksiyasının məhsulu olmasaydı, dilin müdrikliyinin və xalqın etnik psixologiyasının təmsalına çevrilməzdi. Bakı, Nurlan, 2004, 192 s.
15. Əhmədova F. İngilis və Azərbaycan dillərinə məxsus frazeoloji vahilərdə struktur-semantik xüsusiyyətlərin müqayisəli tədqiqinə dair. ADU-nun Elmi xəbərləri, № 4, 2007, 203 s.

16. Əhmədova Ü. İngilis və Azərbaycan dillərində metaforik frazeoloji vahidlərin struktur xüsusiyyətləri. Filologiya məsələləri , № 2, 2003, 304 s.
17. Əhmədova X.M. Bir daha frazeologiyanın tədqiqat obyektinə barəsində // Dilçilik məsələləri. Bakı, AMEA, Dilçilik İnstitutunun nəşri, 2005, 450 s.
18. Hacıyeva Ə.H. İngilis və Azərbaycan dillərində frazeologizmlərin struktur – semantik xüsusiyyətləri. Bakı, Nurlan, 2004, 192 s.
19. Hacıyeva Ə.H. Müxtəlif sistemli dillərdə somatik frazeoloji birləşmələr. Bakı, Nurlan, 2007, 320 s.
20. Həsənova V.Ç. Müxtəlif sistemli dillərdə frazeologizmlərin müqayisəli-tipoloji özəllikləri. Bakı, BSU, 2011, 24 s.
21. İbadov E. İngilis və Azərbaycan dillərində rəng bildirən sözlərin frazeoloji sistemdə yeri. Bakı, AMEA dilçilik İnstitutunun nəşri, 2003, 256 s.
22. Kazımov Q.S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, Azpoliqraf LTD, 2004, 496 s.
23. Kazımova G. Frazeologizmlərin yaranmasında etno-kulturoloji amillər. Bakı, Elm, 2003, 160 s.
24. Kərimova S.T. Azərbaycan dilində sintaktik frazeoloji konstruksiyaların bəzi struktur xüsusiyyətləri haqqında. Bakı, Mütərcim, 2013, 160 s.
25. Kərimova S.T. Sinaktik frazeoloji konstruksiyaların bədii ədəbiyyatda rolu. Bakı, Maarif, 2021, 267 s.
26. Qəmbərova İ. Müasir ingilis dilində frazeoloji birləşmələr və idiomlar. ADU-nun Elmi xəbərləri, № 4, Bakı, 2002, 456 s.
27. Quliyev T.S. İngilis və Azərbaycan dillərində idomatiklik və idiomların transformasiya yolları. Bakı, Nurlan, 2012, 135 s.
28. Quliyev T.S. Müxtəlif sistemli dillərdə idiomların tərcüməsində ekvivalentlik məsələləri (ingilis, azərbaycan və rus dillərinin materialları əsasında). Bakı, Adu nəşriyyatı MMC, 2009, 400 s.
29. Qurbanov A.M. Ümumi dilçilik. Bakı, Maarif, 2007, 496 s.
30. Mehdiyev E.M. Frazeoloji birləşmələrin təsnifatı haqqında. Bakı, Elm, 2004, 56 s.
31. Məlikova Ş. Azərbaycan dilində bitki adları bildirən sözlərin məcazlaşması ilə bağlı frazeoloji vahidlər. Bakı, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitu, 2009, 438 s.

32. Məmmədov A. Dilçiliyin müasir problemləri. Bakı, ADU nəşriyyatı MMC, 2008, 91 s.
33. Mirzəliyeva M.M. Türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemləri. Bakı, Azərbaycan ensiklopediyası, 1995, 146 s.
34. Mirzəliyev M.M. Türk dillərinin frazeologiyası. Bakı, Nurlan, 2009, 220 s.
35. Mustafayeva S.B. İngilis dilində işlək idiomlar və onların Azərbaycan dilində qarşılığı. Bakı, Letterpress, 2008, 344 s.
36. Orucov Ə.Ə. Azərbaycan dili frazeoloji izahlı lüğətinin nəzəri əsasları. Bakı, SSR EA nəşri, 1965, 123 s.
37. Rəhimzadə N.R. İdiomatik ifadələrin əmələgəlmə yolları haqqında. Bakı, Nəşriyyat, 1966, 123 s.
38. Rzayeva S.R. Frazeoloji birləşmələr və onların tərcümə üsulları (ingilis və azərbaycan materialları əsasında). Bakı, Nurlan, 2006, 23 s.
39. Rzayeva S.R. Frazeoloji vahidlərin əsas differensial xüsusiyyətləri haqqında. Bakı, AMEA Əlyazmalar İnstitutunun nəşri, 2007, 139 s.
40. Seyidəliyev N.F. Cümlə tipli frazeoloji vahidlər. Bakı, Elmi axtarışlar, 2005, 277 s.
41. Seyidəliyev N.F. Frazeologiya lüğəti. Bakı, Çıraq, 2004, 272 s.
42. Şirinova M. Frazeoloji birləşmələr və onların qrammatik xüsusiyyətləri. Bakı, Maarif, 2002, 399 s.
43. Tağıyeva M.T. Rusca-azərbaycanca frazeoloji lüğət. Bakı, Nurlan, 1974, 246 s.
44. Veysəlli F. Semiotika. Bakı, Mütərcim, 2010, 336 s.
45. Vəliyeva N.Ç. Frazeoloji birləşmələrin müqayisəli-linqvistik təhlili (ingilis, azərbaycan və rus dillərinin materialı əsasında). Bakı, Ünsiyyət, 2011, 840 s.
46. Vəliyeva N.Ç. Müasir Azərbaycan, ingilis və rus dillərində frazeoloji birləşmələrin milli və beynəlmiləl xüsusiyyətləri və onların nitqdə işlənməsinə təsiri. Bakı, Nurlan, 2001, 164 s.
47. Vəliyeva N.Ç. Dil tipologiyasının aktual problemləri. Bakı, Nurlan, 2011, 509 s.
48. Vəliyeva N.Ç. Nitq və təfəkkür felləri ilə formalaşan frazeoloji vahidlər. Bakı, Ünsiyyət, 1996, 160 s.
49. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları III hissə. Bakı, Mütərcim, 2009, 269 s.

50. Yusifov G. Azərbaycan və ingilis dillərində sabit söz birləşmələrinin linqvistik-üslubi xüsusiyyətləri (qarşılıqlı-tipoloji təhlil). Bakı, Kitab aləmi, 2004, 215 s.

Rus dilində:

51. Абдыкаимова О.С. Функционально-семантическое исследование соматических фразеологизмов. Бишкек, Ч ГПИ, 1992, 66 с.
52. Абдуллаев К.М., Гадимов И.Г. О трансязыковой природе фразеологии. Москва, БГУ, 2010, 453 с.
53. Алехина А.И. Фразеологическая единица и слово. Минск, БГУ, 1979, 152 с.
54. Амсоева Н.Н. Основы английской фразеологии. Ташкент. Наука ССР, 1965, 365 с.
55. Алфиренко Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. Москва, Элипс, 2008, 271 с.
56. Бабкин А.М. Русская фразеология, ее источники и развитие. Москва, Либроком, 2009, 264 с.
57. Балли Ш. Французская стилистика. Москва, Эдиториал УРСС, 2001, 298 с.
58. Винарова Л.А., Янсон В.В. Английские идиомы. Москва, Изд-во, 2005, 186 с.
59. Гамидов И.Г., Абдуллаев К.А. О трансязыковой природе фразеологии и в пространстве языка и культур. Москва, Звук, 2010, 157 с.
60. Гизатова Г.К. Типология фразеологических универсалий. Казань, Изд-во Казань, 2010, 197 с.
61. Гуревич В.В. Русско-английский фразеологический словарь. Москва, Эксмо, 2005, 656 с.
62. Кунин А.В. Английская фразеология. Москва, ЧГПИ, 1970, 296 с.
63. Маклакова Е.М. Ассоциативный диапазон фразеологических единиц с компонентом-орнитонимом английского и русского языков. Казань, Изд-во Казанский Издательский Дом, 2010, 625 с.
64. Сеидова С.С. Отражение понятия времени во фразеологии современного английского языка. Баку, БСУ, 2012, 46 с.
65. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. Москва, Изв. АН

СССР, 1940, 215 с.

66. Щерба Л.В. Опыт лексикографии. Москва, изд-во АН СССР, 1940, 300 с.

İngilis dilində:

67. Abasquliyev T. English Proverbs with their Azerbaijan and Russian Equivalents. Baku, Elm, 1981, 158 p.

68. Adam M., Boatner M.T., Gates J.F. A Dictionary of America Idioms. USA, Clarendon Press, 2004, 56 p.

69. Betty M. The meaning of the idioms. Cambridge, Cambridge University Press, 2006, 345 p.

70. Brown G. Discourse analysis. Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 271 p.

71. Burlakova V.V. Contribution of English and American linguists to the theory of phrase. Moscow, Higher School Publishing House, 1971, 106 p.

72. Cruse A.D. An Introduction to Semantics and Pragmatics. Oxford, Oxford Press, 2000, 288 p.

73. Collins V.H. A Book of English Idioms. London, London Press, 1960, 349 p.

74. Dobrovolskiy D., Piirainen E. Cognitive Theory of Metaphor and Idiom analysis. Moscow, Yazikoslovye Press, 2005, 735.

75. Nida E.A. Language and culture. Shangai, Shangai Foreign Language Education Press, 2001, 139 p.

76. Glaeser R. The Evidence of Recurrent Word-Combinations Phraseology. Oxford, Clarendon Press, 1998, 101 p.

77. Granger S., Paquot M. Phraseology, An interdisciplinary perspective. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2008, 382 p.

78. Hajiyeva A.H. English Lexicology. Baku, Science and Education, 2011, 240 p.

79. Hajiyeva A.H. English Phraseology. Baku, Science and Education, 2009, 224 p.

80. Makkai A. Idiom Structure in English. Paris, The Hague Press, 1972, 365 p.

81. Margulis A, Kholodnaya A. Russian-English Dictionary of Proverbs and Sayings. North Carolina, McFarland Press, 2008, 49 p.

82. McCarthy M, O'Dell F. English Idioms in Use. England, Cambridge University Press, 2007, 190 p.
83. Naciscione A. Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse. Amsterdam, John Benjamin Publishing Company, 2010, 292 p.
84. Nayer V.L. Stylistic and pragmatics. Moscow, MSLU, 2002, 51 p.
85. Omaric M. Cognitive Linguistic Theories in phraseology. Gezikoslovlje, 2005, 98 p.
86. Seidle. J., Mordie W. English Idioms and How to Use Them. Moscow, MSLU, 1983, 289 p.
87. Seyidova S. Comparative Analysis of Phrases in English, Azerbaijani and Russian. Baku, Science and Education, 2006, 368 p.

Internet resurslari

88. https://dic.academic.ru//dic.nsf/eng_rus/466971/cast.
89. <https://cyberleninka.ru/article/n/the-role-and-significance-of-phraseology-in->
90. <https://www.scribd.com/doc/115484435/Contrastive-analysis-of-idioms>.
91. <https://www.linguisticonline.net/post/a-look-into-idioms-with-21-examples>
92. <https://www.phrases.org.uk/meaning/124000.html>.
93. <https://www.guardian.co.uk/commentisfree/2007/oct/29/comment.schools>.
94. http://dic.academic.ru/dic.nsf/latin_proverbs/2167/Rar
95. <http://www.classes.ru/dictionary-english-russian>